

Rafael Brčić

ITALIJANSKI PLANOVI U »NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ«
1941—1943. GODINE (S POSEBNIM OSVRTOM NA
BOSNU I HERCEGOVINU*)

Dvadesetsedmi mart 1941. godine u Jugoslaviji predstavlja veliku prekretnicu u politici sila Osovine Berlin—Rim prema evropskom jugoistoku u cjelini i Kraljevini Jugoslaviji posebno. Ta prekretnica je, međutim, mnogo više bila izražena u politici Trećeg Rajha nego fašističke Italije. Naime, do tada je Treći Rajh svoju politiku sprovodio na bazi osnovnih postavki svoje koncepcije o Jugoistoku od koje uopšte nije pomišljao da odstupa. Za Treći Rajh Jugoistok je imao veliki značaj samo kao jedinstveno područje, i to ne samo u planovima daljnjih nacističkih osvajanja nego i njemačkoj spoljnoj i privrednoj politici. Dugo izgrađivanu koncepciju — iz vremena i prije dolaska nacista na vlast sredinom tridesetih godina i naročito u uslovima drugog svjetskog rata prihvatili su kao svoju, ne samo vladajući nacistički krugovi već i cjelokupna politička¹⁾ javnost.

Pitanju uređenja Jugoistoka u uslovima drugog svjetskog rata, tj. u nacističkim planovima velikih osvajanja i stvaranja njemačkog »Lebensrauma« i »Grossrauma« nije poklanjana velika pažnja kao nekim područjima srednje i zapadne Evrope, jer je Jugoistok smatran prostorom »dopunske privrede«, odnosno jedinstvenim područjem vezanim za Treći Rajh.²⁾ Čitava koncepcija njemačke jugoistočne politike počivala je na pretpostavci da Jugoistok ostane nezahvaćen ratnim požarom.

---

*) Autor je ovaj rad pročitao na naučnom skupu »L'imperialismo Italiano e l'occupazione fascista della Jugoslavia«, pod naslovom »I piani Italiani nello 'Stato Indipendente Croato' 1941—1943 (con particolare riguardo alla Bosnia ed Erzegovina«, održanom u Ankoni 14—16. oktobra 1977. godine u okviru programa jugoslovensko-italijanske komisije za noviju istoriju.

¹⁾ Šire o tome vidjeti: Andrej Mitrović, »Novi poredak« i jugoistočna Evropa, Zbornik radova naučnog skupa »Ustanak u Jugoslaviji i Evropa« (održan u Beogradu 24—26. XI 1971), Beograd 1973, str. 185—209. Autor, pored ostalog, navodi čitav niz radova i obimnijih djela, u kojima se nalaze i značajni prilozi o privrednom značaju jugoistočne Evrope za Treći Rajh.

²⁾ Andrej Mitrović, »Ergänzungswirtschaft«. Jedna teorija u njemačkoj javnosti o jedinstvenom području jugoistočne Evrope i Trećeg Rajha, referat na

Na strani fašističke Italije nije bilo čvrste koncepcije o Jugoistoku kao cjelini, iako je težnja za ovladavanjem i ovim prostorom vremenski starija nego kod nacista. Ta je težnja kod vladajućih krugova Italije stalno bila prisutna, temeljila se na političkim i privrednim razlozima, s tim što su, za razliku od nacista, politički momenti od početka imali presudni značaj. Naime, u planovima na Jadranu bila je izražena jugoistočna politika Musolinijevе fašističke vlade. Bila je to jugoistočna politička koncepcija koja je podrazumijevala ovladavanje Jadranskim morem i tek poslije toga utvrđivala bi se, odnosno određivala konkretna politika prema teritorijama — državama koje leže istočnije. Radilo se o jednoj uopštenoj koncepciji za Sredozemno more koje je proglašeno za »uno spezio vitale d'Italia«, dok je pravi cilj kome se težilo bila Imperija na Sredozemlju i u Africi, jer se nastojalo postati »Grande potenza mediteraneo-africana«.³⁾

U uslovima drugog svjetskog rata za Treći Rajh je permanentno važila deviza da Jugoistok mora ostati nezahvaćen ratnim vihorom, dok je za fašističku Italiju uvođenje Jugoistoka u rat predstavljalo jedinu šansu da se popravi vlastiti položaj prema sve moćnijem savezniku u Osovini Berlin—Rim. Fašistički vladajući krugovi su smatrali da jedino ratom mogu zadobiti prestiž koji je iz dana u dan sve više prelazio na stranu nacista, ali na način koji je istovremeno »saveznički i autoritaran«.

Boreći se grčevito da sačuvaju status ravnopravnog partnera u Osovini Musoliniju i njegovim istomišljenicima bio je neophodan bar neki vojnički uspjeh. U tom cilju sve otvorenije se postavljalo pitanje: Gdje udariti? — Međutim, poslije neuspjeha italijanskog oružja u Francuskoj, juna 1940. godine, ostala je kao jedina mogućnost da se pokuša na jugoistoku Evrope, gdje se računalo da uopšte ne može biti ozbiljnijeg otpora. Najprije je bio planiran napad na Jugoslaviju, u ljeto 1940. godine⁴⁾, a kada se Hitler tome energično usprotivio, Musolini je odlučio da samostalno — bez znanja Trećeg Rajha — preduzme napad na Grčku. Izdao je tajnu naredbu na osnovu koje su italijanske trupe izvršile agresiju na Grčku 28. oktobra 1940. godine i tako ratni požar proširile i na Balkan.⁵⁾

Kao što je poznato, Hitlera je bio ogorčio ovaj Musolinijev potez, posebno zbog toga što je ta »nepromišljena« akcija remetila njegove planove daljnjeg osvajanja, naročito Hitlerov tajni plan »Barbarossa«, koji je već u to vrijeme imao sve osnovne konture i ubrzo je trebalo pristupiti njegovoj realizaciji. Međutim, situacija se mnogo iskomplikovala, jer se sada postavljalo pitanje mogućnosti italijanskog učešća u napadu na Sovjetski Savez s obzirom na to da je prethodno trebalo obezbijediti ponovni

---

naučnom skupu »Jugoslavija i Treći Rajh 1933—1945«, održan u Beogradu 2—4. oktobra 1973, Beograd, 1977.

³⁾ Kao napomena 1).

⁴⁾ Šire o tome vidjeti: Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941*, Zagreb 1975; uporedi: *Tajna pisma Hitler—Musolini*, Zagreb 1951 (prevod na srpskohrvatskom jeziku — grupa autora); *Tajni arhivi grofa Čana*, Zagreb 1950; *Dnevnik grofa Čana*, Zagreb 1950.

⁵⁾ Isto.

mir na Balkanu, bez čega Hitler nije tako jednostavno mogao preduzeti odlučan korak na istoku Evrope.

Bez obzira na sve okolnosti koje su nastale ili su mogle nastati potpisivanjem Trojnog pakta između Trećeg Rajha, Italije i Japana, 27. septembra 1940. godine u Berlinu, pošto su osnovne težnje toga sporazuma bile prezentirane svjetskoj javnosti, kao i novonastale teškoće zbog »nepromišljenog« italijanskog poduhvata u Grčkoj, Hitler je odlučio da nastavi sa sprovođenjem ranije politike prema Jugoistoku, tj. da ne odstupa od svoje koncepcije. Jugoistok je za Treći Rajh imao sada dvostruki značaj. Prvo, tu je trebalo ponovo obezbijediti mir zbog svih onih razloga sadržanih u koncepciji, i drugo, Jugoistok je — gledano strateški — ipak za Treći Rajh predstavljao područje drugostepenog značaja. Drugim riječima, i u ratnim uslovima na jugoistoku Evrope, za naciste je bilo najpresudnije osigurati nesmetan uvoz sirovina i poljoprivrednih proizvoda i spriječiti svaki mogući dalji nepovoljan razvoj događaja na Jugoistoku i pokazati Britancima, Amerikancima i Rusima, pa i samim Italijanima da je cijeli evropski Jugoistok njemački. Upravo zbog svega toga Treći Rajh i dalje djeluje na Jugoistoku samostalno, pokazujući tek formalno da vodi računa o italijanskim interesima i željama.

Nacisti su izradili i koncept saniranja problema na Jugoistoku u uslovima rata koji je izazvala Italija. Koncept je imo tri osnovna elementa: a) političkom akcijom vezati ugovorima sve države Jugoistoka za Osovinu, b) slomiti grčki otpor oružanom silom munjevito i c) izvršiti izvjesna teritorijalna preuređenja na račun neprijateljske Grčke.⁶⁾ Tako je i pitanje Jugoslavije bilo otvoreno. Nju je po tom njemačkom konceptu trebalo uvući u Trojni pakt.

U vezi s Jugoslavijom u okviru nacističke jugoistočne koncepcije treba podvući da je Treći Rajh u ovo vrijeme bio za jaku Jugoslaviju i zbog ravnoteže snaga na Balkanu. S takvom Jugoslavijom, ali u Osovinu i na strani Trećeg Rajha, nacisti su smatrali da će ona biti prepreka teritorijalnim zahtjevima Bugarske i daljnjim avanturističkim pokušajima Italije. Međutim, pogrešno bi bilo zaključiti da su nacisti davali Jugoslaviji privilegovan položaj u »novom poretku«. Naprotiv, nastojeći da Jugoslaviju uvuku u Trojni pakt, Hitler je »obećavao« mnoge olakšice, ali je u svakom slučaju računao i s negativnim odnosom ukoliko se Jugoslovenska vlada pokaže »nerazumnom«. To je Hitler više puta i lično pokazao. Na primjer, 21. marta 1941. godine on je mađarskom ministru spoljnih poslova izjavio da Treći Rajh »ne može garantirati jugoslovenske granice«.

Nacističko ekonomističko shvatanje Jugoistoka nije fašističkoj Italiji ostavljalo ni politički odriješene ruke. Strahujući od svih mogućih novih poteza na Balkanu koji bi mogli izmijeniti za Rajh veoma povoljnu političku i ekonomsku situaciju, Hitler je svim silama nastojao da novonastalu situaciju rješava samostalno, bez gotovo ikakvog učešća fašističke Italije. To je posebno došlo do izražaja u vezi s uvlačenjem Jugoslavije u

⁶⁾ Isto.

Trojni pakt, jer je Treći Rajh u potpunosti ostvario predominaciju u cjelokupnoj jugoslovenskoj privredi, a svako miješanje bilo koga u jugoslovenski problem, pa makar to bila i saveznička Italija, moglo je donijeti nova neželjena iznenađenja. Dobro uspostavljeni trgovinski odnosi na osnovama klirinškog sistema plaćanja — tog famoznog izuma nacističkog privrednog stručnjaka dr Šahta (Schaht), a taj sistem je istovremeno predstavljao poseban oblik eksploatacije — trebalo je i morali su ostati netaknuti. A Šahtov klirinški sistem plaćanja pogodio je isključivo Trećem Rajhu, koji je još naknadno zarađivao prodajući dio uvezene jugoslovenske robe na tržištu trećih zemalja za gotov novac. Uostalom, stalna aktivnost jugoslovenskog klirinškog računa nedvosmisleno pokazuje da je jugoslovenska privreda istovremeno kreditirala nacističku privredu.⁷⁾

Slična je situacija bila i u pogledu njemačkog investiranog kapitala u jugoslovensku privredu. Za svega nekoliko godina njemačke investicije su sa trinaestog skočile na prvo mjesto. Ako se tome doda da se dio njemačkog kapitala u Jugoslaviji skrivao iza pojedinih jugoslovenskih građana i jugoslovenskih banaka, da su akcije najčešće u svojim rukama držale pojedine njemačke firme, odnosno njemački kapital, da je prodor toga kapitala bio vidan i u raznim osiguravajućim društvima, da su njime osnivana mnoga nova njemačka preduzeća, društva i korporacije za istraživanje i slično — vidljiva je snaga nacističkog kapitala u jugoslovenskoj privredi i podređenosti Jugoslavije Trećem Rajhu. Još treba podvući da je Treći Rajh i političkim sredstvima »usmjeravao« izvoz jugoslovenskih roba. Na primjer, mnoge sirovine, polufabrikati, čisti metali i slično namijenjeni drugim zemljama nisu mogli biti isporučeni bez prethodnog odobrenja Trećeg Rajha. Isti kriterij primjenjivan je i u slučaju kada se radilo o izvozu jugoslovenskih roba u fašističku Italiju na osnovu jugoslovensko-italijanskog trgovinskog sporazuma.⁸⁾

U svemu tome punu podršku političkim, privrednim i drugim organima Trećeg Rajha davali su jugoslovenski vladajući krugovi. Oni su tako postupali u strahu pred sve snažnijom vojno-političkom ekspanzijom Njemačke u Evropi i što su smatrali da će tako ipak osigurati svoje klasne kapitalističke interese.

Rudno blago (bakar, olovo, cink, mangan, antimon, boksit, ferosilicijum, karbid, so, nafta i dr.) i bogati šumski resursi u centralnom dijelu zemlje, prije svega u Bosni, kao i velike mogućnosti izvoza žitarica, uljarica, konoplja i lana, te voća, povrća i drugih poljoprivrednih proizvoda, zatim stoke i stočnih proizvoda — bili su ona privlačna moć za nacističku ratnu privredu i ishranu brojnog radništva u industriji.⁹⁾ Najveći dio tog jugoslovenskog privrednog potencijala bio je veliki mamac i za fašističko

7) Jovan Marjanović, *Ekonomska politika njemačkih nacističkih okupatora u Jugoslaviji 1941—1945* (s posebnim osvrtom na nemačku ekonomsku politiku u Srbiji i Banatu), »Jugoslovenski istorijski časopis« (»JIC«) br. 4/1963, 73—95.

8) Isto. — Uporedi: Holm Sundhausen, »Njemačko-hrvatski kliring 1941—1945«, referat na naučnom skupu »Jugoslavija i Treći Rajh 1933—1945«, op. cit.; Andrej Mitrović, »Novi poredak« i jugoistočna Evropa, op. cit.

9) Jovan Marjanović, op. cit.

vođstvo Kraljevine Italije, ali vojna i politička premoć nacističkog partnera u Osovini i uopšte u kreiranju »novog poretka« u Evropi malo je ostavljala prostora bilo kome, pa makar on bio i prvi saveznik.

Poslije anšlusa Austrije i razbijanja Čehoslovačke, a na osnovu prvih reagovanja na te događaje u Jugoslaviji, nacisti su se neobično živo počeli interesirati i za unutrašnjopolitička zbivanja u Jugoslaviji. Istina, to redovno čine tajno, jer ne žele pokvariti za njih veoma povoljno stanje političkih i posebno privrednih odnosa sa Jugoslavijom i ne žele »povrijediti« interese italijanskog partnera kome su stalno davali do znanja da u Jugoslaviji politički uticaj pripada Italiji, jer Treći Rajh tu ima »samo privredne interese«. U takvom okviru nacisti prate sva društveno-politička zbivanja u Jugoslaviji, a osnovni razlog koji ih, unatoč veoma povoljnom razvoju privrednih i trgovinskih odnosa, na to prisiljava jest definitivno odstupanje Stojadinovića s jugoslovenske političke pozornice. Njega su nacisti smatrali »iskrenim prijateljem« Nijemaca i Osovine Berlin—Rim.

Potpisivanjem Sporazuma Cvetković—Maček, tj. sporazuma o podjeli vlasti između srpske i hrvatske buržoazije, nacisti pokazuju sve jači interes i za tzv. hrvatsko pitanje i u njegovom okviru — svakako opet tajno — detaljno prate separatističke tendencije frankovačko-ustaške grupe.

Iako se u sačuvanim dokumentima mogu pratiti određene promjene u nacističkoj politici prema Jugoistoku i posebno prema Jugoslaviji u pojedinim vremenskim razdobljima, odnosno određena odstupanja od globalne koncepcije, kao: nagovaranje Musolinija da napadne Jugoslaviju i zadovolji svoje iredentističke težnje, treba podvući da se redovno radilo o taktičkim potezima kojima je bio cilj da se ispita snaga i spremnost italijanskog oružja za veće zajedničke poduhvate Osovine Berlin—Rim. Ubrzo poslije takvih nagovora Hitler mijenja svoje mišljenje i energično zahtijeva mir na Balkanu. Tako je bilo u vrijeme anšlusa i češke krize, pred napad na Poljsku i u kasno proljeće 1940. godine, da bi sve brzo palo u vodu, naročito poslije neuspjeha italijanskog oružja u Francuskoj, juna 1940. godine.

Musolinijev neuspjeh u Grčkoj Hitler nije iskoristio u onoj mjeri koliko je to sâm Musolini predlagao. Međutim, ipak dovoljno da se u pogledu rješavanja »jugoslovenskog problema« sve odvija u isključivoj režiji nacista. Kao što je poznato, to rješenje je svoj finale imalo u Beču 25. marta 1941. godine kada je potpisan ugovor o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, koji se još zvao i Antikominterni pakt.

Dosljedna svojoj globalnoj koncepciji o Sredozemlju, u kojoj je preovlađivao politički momenat, fašistička Italija je poslije sporazuma Cvetković—Maček otvoreno davala podršku i materijalnu pomoć ustaškoj emigrantskoj grupi u Italiji i njihovim istomišljenicima u zemlji. Tako je — mislilo se na italijanskoj strani — moguće pripremiti teren za ostvarivanje ekspanzionističkih težnji u cijelom Sredozemnom bazenu, gdje je politički primat Hitler priznao Musoliniju i neposredno pred početak

drugog svjetskog rata.¹⁰⁾ U tom priznanju Musolini je podrazumijevao i cijeli jugoslovenski prostor kao svoju interesnu sferu uticaja. Po Musolinijevom shvatanju, ništa se nije promijenilo ni poslije italijanskog neuspjeha u Grčkoj, jer ponuđenu promjenu primata Hitler »zbog svojih razloga« nije htio prihvatiti, a Musolini nije znao da se opet radilo o taktičkom potezu, tj. Hitler se tako ponašao kako bi mogao samoincijativno i bez ičijeg uplitanja uvući Jugoslaviju u Trojni pakt i brzo povratiti mir na Jugoistoku slamanjem grčkog otpora, i nastaviti pripreme i otpočeti realizaciju plana »Barbarossa«.

Hitler se prevario u svom računu i gorko razočarao zbivanjima u Jugoslaviji. Ne toliko zbog gaženja Trojnog pakta od strane grupe »pučista« — generalštabnih oficira koja je izvršila državni udar, smijenila namjesništvo na čelu s knezom Pavlom Karađorđevićem i formirala novu vladu generala Dušana Simovića, koliko zbog razvoja političke situacije nastale u Jugoslaviji dvadesetsedmog marta 1941. godine. Naime, nova vlada je obesnažila »Bečki ugovor« i proglasila mobilizaciju, ali je ubrzo poslije toga i sama mnogo radila na tome da potpisani akt ostane na snazi. Ona je, kao i sve ranije vlade, najmanje vodila računa o interesima i težnjama najširih narodnih masa, koje su bile odlučne da brane čast i slobodu svoje zemlje na platformi širokog fronta demokratskih, antifašističkih i slobodarskih snaga koje je organizovala i vodila Komunistička partija Jugoslavije. Tim ogromnim narodnim snagama — prije svega radničkoj klasi, seljaštvu i naprednoj omladini i inteligenciji parole KPJ »Bolje rat nego pakt«, »Bolje grob nego rob« došle su u pravo vrijeme.¹¹⁾

Na unutrašnjepolitičkom planu u Jugoslaviji su događaji od dvadesetsedmog marta 1941. godine predstavljali prvu veliku političku pobjedu Komunističke partije i njene ispravne politike u nacionalnom pitanju;¹²⁾ KPJ postaje jedina politička snaga i jedini organizovani branilac zajedničkih interesa svih jugoslovenskih naroda. Ona je jedina bila spremna da zahvati pokret nezadovoljnih narodnih masa i da taj pokret organizuje i usmjeri na otpor protiv fašističkog agresora, za borbu protiv okupatora i domaće reakcije i za nezavisnost i slobodu svih naroda Jugoslavije. Bilo je očigledno da je Antikominterni pakt doživio u Jugoslaviji politički slom. Jer, taj otpor, masovni narodni otpor, bio je sasvim nov element u tadašnjoj Evropi, koju su, već gotovo čitavu, manje ili više, bile preplavile Hitlerove armije. Preokret u Jugoslaviji Hitler je osjetio ne samo kao nenadoknadiiv gubitak vremena u realizaciji svojih ekspanzionističkih vojno-strategijskih planova nego i kao novu političku opasnost u pokorenoj Evropi. Zbog svega toga Hitlerov napad na Jugoslaviju nije bio samo invazija osovinskog bloka već i nečovječni osvetnički akt pobjesnelih osvajača koji su osjetili da im planove remeti sâm narod jedne zemlje u kojoj buržoaska vlada nije imala nikakve podrške. Hitler

¹⁰⁾ *Tajni arhivi grofa Čana*, op. cit.

¹¹⁾ Ferdo Čulinović, »Dvadesetsedmi mart 1941. godine u Jugoslaviji«, Beograd 1966; *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1963.

¹²⁾ Edvard Kardelj - Sperans, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, II izdanje, »Kultura« Beograd 1960, 23 i slj.

i Musolini će tako na jugoslovenskom prostoru doživjeti rat koji se neće završiti kapitulacijom zvanične buržoaske kraljevske vojske, nego će se taj rat nastaviti svom žestinom poslije te kapitulacije. Zato je jugoslovensko ratište bilo jedno od najkrvavijih frontova u drugom svjetskom ratu.

*
**

Razvoj događaja poslije 27. marta 1941. godine doveo je do osovinske agresije i okupacije Jugoslavije, te preuređenja Jugoistoka u duhu »novog poretka«, ali u gotovo isključivoj režiji nacista. Fašistička Italija je uzela učešća u agresiji, međutim, njena uloga u komadanju Jugoslavije i uspostavljanju okupacionog sistema bila je drugorazrednog značaja. Musoliniju je pružena prilika da, boreći se zajedno s nacističkim snagama u Jugoslaviji, stekne nešto od vojničke slave i učestvuje u podjeli plijena i jugoslovenske teritorije. U okviru uspostavljanja okupacionog sistema najprije je izvršeno osnivanje »Nezavisne Države Hrvatske« — kvislinške tvorevine, na čelu s ustaškim vođom A. Pavelićem, i to u vrijeme kada su trupe sila osovine tek prodrle u Jugoslaviju, osvojivši nekoliko značajnih mjesta /na primjer, Zagreb i još neke gradove). Međutim, proglašavanje tzv. NDH ostavila je mnoge nejasnoće naročito kod italijanskih fašista, jer se nije znao teritorijalni opseg te tvorevine, niti ko će u njoj imati dominantnu ulogu — Treći Rajh ili Italija.

Cijela »igra« odvijala se u znaku inicijative nacista i uz veliko za-kašnjenje italijanskih fašističkih osvajača. Naime, dok su razni nacistički emisari aktivno vršili okupljanje pete kolone u Jugoslaviji, posebno u Banovini Hrvatskoj i samom Zagrebu, Musolini je smatrao da u svojim rukama ima »najjači adut«, tj. Pavelića poglavnika ustaškog pokreta, koga će tek 11. aprila kasno navečer otpremiti iz Italije s oko još 200 njegovih ustaša naoružanih starim italijanskim oružjem. Dva dana kasnije, u Karlovcu, izgubiće ga — oteće ga nacisti i od njega iznuditi obećanje da će u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« »upravljati po volji i željama Trećeg Rajha«. U tom vremenskom rasponu — od 27. marta do sredine aprila — nacisti su od tri mogućnosti (prva, uključiti područje »autonomne Hrvatske« u »Podunavsku političko-teritorijalnu zajednicu pod vodstvom savezničke Mađarske«¹³; druga, pomoću Mačeka i na čelu s njim osnovati kvislinšku »hrvatsku državu«¹⁴), i treća, na čelo NDH dovesti Musolini-

¹³) Šire o tome vidjeti: Bogdan Krizman, »Hitlerov poduhvat 25«, Zagreb 1953; Isti, »Pavelićev dolazak u Zagreb 1941. godine«, Zbornik Historijskog instituta Slavonije (HIS) br. 3/1965; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945*, Zagreb, 1977; Rafael Brčić, »Okupacioni sistem u Bosni i Hercegovini 1941. godine«, Vojnoistorijski glasnik (VIG), br. 1/1970; Isti, Osvrt na knjigu Mladena Colića, »Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine«, Časopis za suvremenu povijest (ČSP), Instituta za historiju rad. pokreta Hrvatske, br. III/1974, i drugi.

¹⁴) Kao napomena 13) — Uporedi još: Bogdan Krizman, »Njemački emisar Malletke kod Mačeka uoči napada na Jugoslaviju 1941. godine«, ČSP, br. II/1975.

jevog štitićenika i njegovu ustašku skupinu)¹⁵⁾, uspjeli za sebe pronaći najbolje rješenje¹⁶⁾, ostavivši italijanskoj fašističkoj vladi da se, pored Pavelića, osloni eventualno još na ranija Hitlerova obećanja: »Italiji pripada prioritet političkog uticaja u cijeloj Jugoslaviji«, što se shodno tome odnosilo i na novu tvorevinu — ustašku NDH.¹⁷⁾

Kada su ratne operacije već bile u završnu fazu, uz veliko zaostajanje italijanskih invazivnih trupa, pojavio se jedan nacistički dokumenat — »privremene smjernice«¹⁸⁾ čije je odredbe Musolinijeva fašistička vlada primila sa zadovoljstvom, ali istovremeno i s velikim iznenađenjem zbog nejasnoća u vezi s nekim odredbama u »smjernicama«. Naime, u njima se stajalo da će »... unutar narodnosnih granica biti uspostavljena samostalna hrvatska država«¹⁹⁾, s jedne, i da se »... političko uobličjenje Bosne i Hercegovine prepušta Italiji...«²⁰⁾ Izgledalo je da na strani fašističke Italije ne bi trebalo biti nikakve zabune, jer je ubrzo poslije donošenja »smjernica« uslijedila i naredba da se zaustavi napredovanje drugog ešalona njemačkih invazivnih snaga, koje su 16. jula već izbile na srednji tok rijeke Vrbasa. One su tu zaostale očekujući dolazak italijanskih trupa koje će »... po volji firera uspostaviti vojnu upravu u bivšim austrougarskim pokrajinama...«²¹⁾

Od početka agresije i u toku borbenih dještava, pa sve do 16/17. aprila ni u jednom od poznatih njemačkih dokumenata koji su se odnosili na razbijanje Jugoslavije i kao države i političke koncepcije (»... als Staatsgebilde und politische Konzeption«) nije predviđeno uključivanje Bosne i Hercegovine u sastav tzv. NDH. Naprotiv, mnogi dokumenti su isključivali borbeno učešće nacističkih trupa u Bosni i Hercegovini za vrijeme agresije, izuzev u uzanom sjeverozapadnom dijelu omeđenog rijekama Una—Sava—Vrbasa—Sana. Ostali dio Bosne kao i cijeli prostor južno od rijeke Kupe ulazio je u italijansko operativno područje. Međutim, Hitlerova poslovična dvoličnost dokazana je i u pitanju pripadnosti

¹⁵⁾ Kao napomena 14).

¹⁶⁾ Isto.

¹⁷⁾ Okolnosti proglašenja tzv. NDH i pravu suštinu te kvislinške tvorevine dala je Fikreta Jelić-Butić u djelu *Ustaše i NDH 1941—1945*, op. cit. — Uporedi takođe: Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije* — Poglavlje: »Nezavisna Država Hrvatska«, Beograd 1970.

¹⁸⁾ »Privremene smjernice« (Vorläufige Richtlinien« für die Aufteilung Jugoslawiens) donio je Hitler već 3. aprila, ali su one stupile na snagu tek 12. aprila, kada su ih i dobile njemačke komande u napadnutoj Jugoslaviji, a italijanske komande preko svoje Vrhovne komande koja je o njima primila obavijest preko predstavnika njemačke OKW pri Vrhovnoj komandi oružanih snaga Kraljevine Italije. Inače, »Privremene smjernice« su objavljene u zborniku »Procès de grande criminelle de guerre devant le Tribunal Militaire International«, Nürnberg 1946, knj. XXVI, str. 61 i dalje, dok. pod oznakom: PS-4195; prevedene na srpskohrvatski jezik objavljene su u Zborniku dokumenata »Aprilski rat 1941. godine«, kao i u Zborniku NOR-a, tom XII, knj. 1.

¹⁹⁾ Isto.

²⁰⁾ Isto.

²¹⁾ Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, op. cit., 49—56; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH 1941—1945*, op. cit. — Uporedi ostale radove navedene u napomenama 13 i 14.

Bosne i Hercegovine. Naime, nacisti nisu gubili iz vida Mačekovu akciju iz 1939. godine²²⁾, kao ni proklamaciju Slavka Kvaternika o osnivanju NDH od 10. aprila 1941. godine, jer je u okviru »velike hrvatske države« oba puta ulazila i Bosna i Hercegovina.²³⁾ Mačekovi stavovi bili su podudarni sa ustaškim, a nacistima su odgovarali, jer su dijelovi Jugoslavije predviđeni da uđu u okvir tzv. NDH predstavljali gotovo polovinu zemlje, pomoću čega se nacistička agresija na Jugoslaviju mogla pravdati pred svjetskom javnošću pod parolom: »Mi dolazimo na poziv«. S druge strane, s obzirom na nacističku osnovnu koncepciju o Jugoistoku i Jugoslaviji, a posebno za nacistički finansijski kapital i potrebe ratne privrede, nacistima nije bilo u interesu da privredno bogate oblasti Bosne i Hercegovine prepuste bilo kome, pa makar to bio i prvi saveznik u Osovini. Jer, »bivše austrougarske pokrajine« neobično su bogate sirovinama (rudama i nepreglednim šumskim kompleksima), o čijem su korištenju već imali planove za mnogo širu eksploataciju, na primjer: boksita, željeza i čelika, olova, cinka, ferosilicijuma i karbida, uglja, drveta, duvana itd. Takav nacistički stav vidljiv je od prvog dana priprema i otpočinjanja agresije, bez obzira na to što u zvaničnim dokumentima, kojima se tih dana operisalo, nema ni riječi o tome da su »Bosna i Hercegovina hrvatske zemlje«, da je »rijeka Drina historijska granica Srbije i Hrvatske«, da su »Muslimani najčišći dio hrvatskog naroda«, da Bosna i Hercegovina ulaze u teritorijalni okvir tzv. NDH na osnovu »ustaških zahtjeva iz Zagreba«, jer je Pavelić u vezi s tim i ranije isticao značaj Bosne i Hercegovine u rješavanju »hrvatskog nacionalnog pitanja« zbog čega je imao namjeru da u »Bosni — Banja Luci organizira centar Hrvatske države«, itd.²⁴⁾

Te namjere su kasnije došle do punog izražaja — to je konstatirala i italijanska strana. Kako i ne bi kada ih je bilo teško prozreti. Naime, teško je bilo fašističkoj Italiji i pretpostaviti da će se sve odvijati po želji nacista, jer su dokumenti o usklađivanju vojnih operacija između nje-

²²⁾ O Mačekovoj akciji u Trećem Rajhu 1939. godine šire vidjeti u radovima Dušana Bibera: »Ustaše i Treći Rajh« — Prilog problematiki jugoslovensko-njemačkih odnosa 1933—1939, »JIC« br. 2/1964; Isti, »Nacizam in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941«, Ljubljana 1966. Prvog marta 1939. godine, o Mačekovim zahtjevima i prijedlozima nacistički vrhovi su imali i širu zabilješku — na primjer, jedan član štaba Hitlerovog zamjenika Rudolfa Hessa je 14. II napravio zabilješku za atašea Spitzu u Ministarstvu inostranih poslova Trećeg Rajha (Politički arhiv Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Njemačke — dalje navodim skraćeno: PA AA, Bonn, Pol IV Bd. 61, Pol IV 1286, 1. III 1939). — Tu se, pored ostalog, navodi da je Maček izjavio da će »nezavisna hrvatska država biti spremna da za sva vremena vojno, privredno i politički najuže sarađuje s Njemačkom, da će pristupiti Osovini i antikominternskom paktu, ukoliko bi njemačka vlada bila spremna da: 1. pruži moralnu pomoć u predstojećoj oslobodilačkoj borbi, 2. garantira etničke granice Hrvatske (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina) i 3. na vrhuncu oslobodilačke borbe, zajedno s Italijom preuzme arbitražu između Hrvatske i Srbije.

²³⁾ »Hrvatski narod«, 11. 4. 1941. — Kvaternikova proklamacija i Mačekov proglas hrvatskom narodu.

²⁴⁾ O ustaškim svojatanjima Bosne i Hercegovine, na osnovu »historijskog prava«, pisali su ustaški ideolozi — »naučnici« prije i za vrijeme drugog svjetskog rata, na primjer, Krunoslav Draganović, Filip Lukas, Mladen Lorković, Ivo Gube-

mačkih i italijanskih trupa to isključivali. Razvojem događaja, koji su postojali sve jasniji u vezi s nacističkom predominacijom i italijanskom inferiornošću i velikim zakašnjavanjem, vrlo malo je ostajalo političkog prostora da bi italijanski fašistički okupator mogao jače da se uključi u određivanje statusa NDH i posebno Bosne i Hercegovine. Treba podvući da je i Vrhovna komanda oružanih snaga Kraljevine Italije mnogo doprinijela da nacističke namjere postanu vidljivije i jasnije. Naime, pošto je uočila inferiornost svojih trupa, Vrhovna komanda oružanih snaga Kraljevine Italije je zahtijevala da se nastupanje njemačkih trupa pomjeri nešto južnije od ceste i željezničke pruge Banja Luka—Prijeđor—Bosanski Novi²⁵), da bi uskoro po ulasku trupa 2. njemačke armije u Bosni i Hercegovini uslijedilo novo razgraničenje operativne nadležnosti na štetu Italije²⁶), ali ni ta linija razgraničenja nije ostala dugo na snazi pa su njemačke trupe prokrstarile cijelom Bosnom i dijelom Hercegovine, ostavljajući u Bosni samo Livanjsko polje. To je istovremeno bila najjužnija linija do koje su njemačke invazione trupe doprle. Poslije toga sve korekcije idu u korist Italije, odnosno njenih trupa, koje su ostale bez očekivanog ratnog plijena od pobijeđene vojske Kraljevine Jugoslavije i, posebno, bez političke moći da se snažnije utiče na komadanje i podjelu jugoslovenske teritorije.

Ipak, to sve još uvijek nije određivalo definitivnu pripadnost Bosne i Hercegovine, iako se na italijanskoj strani vjerovalo da ostaje na snazi odluka da će tu Italija organizovati »vojnu upravu« i riješiti »političko uobličjenje tih bivših austrougarskih pokrajina«. Međutim, već 17. aprila počinje polako da egzistira konačna odluka prema kojoj Bosna i Hercegovina ulaze u sastav tzv. NDH. To se jasno ispoljilo u pregovorima oko potpisivanja bezuslovne kapitulacije kraljevske jugoslovenske vojske, gdje italijanska oružana sila učestvuje samo kao posmatrač, a dan kasnije, 18.

---

rina, Jere Jareb i mnogi drugi. Još je veći broj onih ustaških pisaca koji su svoje radove o značaju Bosne i Hercegovine za ustaško rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja objavljivali u časopisima, kako za vrijeme NDH, tako i poslije rata u Argentini, SAD i drugim zapadnim zemljama.

Izjava Musolinija njemačkom poslaniku u Rimu (Makenzenu) od 14. aprila 1941. godine (Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945, Band XII, knj. 2, 553), pored ostalog, kazuje da je davno ranije Pavelić izjavio Musoliniju da će u Bosni i Hercegovini, tj. u Banjoj Luci urediti prijestolnicu — centar svoje NDH. Takva ustaška nastojanja bila su vidna tokom 1941. i 1942. godine. O tome vidi: Rafael Brčić, »Kombinacije ustaša o Banjoj Luci kao centru Nezavisne Države Hrvatske«, »Banja Luka u novijoj istoriji 1878—1945«, zbornik radova s naučnog skupa održanog u Banjoj Luci 18—20. novembra 1976, »Glas« Banja Luka« 1978, str. 650—664.

²⁵) PA AA, Bonn, Büro RAM, Jugoslawien, Bd 1 — depeša njem. ambasadora u Rimu Makenzena o razgovoru sa Musolinijem na osnovu Hitlerovog telegrama od 28. marta 1941. godine, da i trupe faš. Italije uzmu učešća u napadu na Kraljevinu Jugoslaviju.

²⁶) Uočavajući nedovoljne mogućnosti svojih trupa, italijanska Vrhovna komanda oružanih snaga je već 31. marta zatražila da se u vezi s predstojećim napadom na Jugoslaviju zona dještva 2. njem. armije proširi južno od Save za 50—70 km. (Lična informacija ital. Vrhovne komande komandantu 2. njem. armije — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 2, 508—510).

aprila, upućen je poziv da predstavnik italijanske fašističke vlade dođe u Beč na konferenciju o podjeli teritorija okupirane Jugoslavije. Na toj konferenciji održanoj 21—22. aprila u dvorcu Belvedere u Beču, pored ostalog, izvršeno je i uključivanje Bosne i Hercegovine u sastav tzv. NDH, zatim je utvrđena jednostrano — Hitlerovim diktatom — demarkaciona linija, a Italiji je sugerisano da svoje lične zahtjeve u NDH rješava sporazumno sa vladom ustaške države, jer su i Treći Rajh i fašistička Italija priznali »nezavisnost i suverenitet« te nove države na području bivše Kraljevine Jugoslavije.²⁷⁾

Tako su nacisti, koristeći se stečenim preimućtvom oko osnivanja tzv. NDH i ostvarenim vojnopoličkim prestižom u slamanju otpora kraljevske jugoslovenske vojske, samo formalno uvažili »ustaška traženja iz Zagreba«, koja su se vodila za to da dobiju mnogo više nego što su svojom koncepcijom predviđali — da u cijeloj Jugoslaviji politički uticaj pripada Italiji, a da Treći Rajh ima samo privredne interese.

Pomenuta »ustaška traženja iz Zagreba« lansirali su nacisti već 14. aprila, poslije Pavelićevog obećanja Ribentropovom emisaru dr Edmundu Vezenmajeru u Karlovcu da će Pavelić »Nezavisnom Državom Hrvatskom upravljati u interesu i po volji Nijemaca...«²⁸⁾

To je bio početak definitivnog okupatorskog rješenja statusa Bosne i Hercegovine i cijele tzv. NDH, koje će postati »konačno« — poslije Bečke konferencije, razgovora u Ljubljani i Monfalkoneu — potpisivanjem Rimskih ugovora između Musolinija i Pavelića, o čemu ovdje ne treba raspravljati, jer su te stvari manje više dobro poznate i naučno obrađene. Jedino treba — po mom mišljenju — osvijetliti nastojanja vodećih fašističkih italijanskih krugova da »rimsku granicu« u NDH prošire na Bosnu i Hercegovinu, tim prije što ta nastojanja egzistiraju neposredno prije i poslije Rimskih ugovora, a naročito po izbijanju opštenarodnog ustanka u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a traju gotovo sve do ljeta 1943. godine.

**

Do stupanja na snagu akta o bezuslovnoj kapitulaciji kraljevske jugoslovenske vojske na teritoriji Bosne i Hercegovine našlo se ukupno deset divizija iz sastava dva njemačka i četiri italijanska korpusa.²⁹⁾ Te jedinice su uglavnom ostale na osvojenim područjima sve do sredine juna 1941. godine kada su — njemačke trupe koje su učestvovalе u invaziji

²⁷⁾ Šire o tome u radovima navedenim u napomenama 13, 14 i 17.

²⁸⁾ Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (dalje? A. V. I. I.), njemačka arhiva (dalje: NjA), Mikroteka, Bon-4/238 i 240 — Izvještaji dr E. Vezenmajera Ministarstvu spoljnih poslova Trećeg Rajha od 14. 4. 1941. godine o razgovorima s Pavelićem u Karlovcu. — Uporedi: Bogdan Krizman, »Pavelićev dolazak u Zagreb...«, op. cit.; isti: »Razgraničenje ustaške države«, »JIC« 1—2/1970; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH 1941—1945*, op. cit.; Ferdo Čulinović, »Okupatorska podjela Jugoslavije«, op. cit.

²⁹⁾ Prema raspoloživim — nepotpunim, podacima to su bile ove jedinice italijanskog fašističkog okupatora:

zamijenjene okupacionim trupama, a italijanske trupe, na osnovu odredbi Rimskih ugovora, povukle se u anektirani dio zemlje, zadržavajući u pojedinim garnizonima manje ili veće odrede karabinjera koji su dijelili vlast sa »savezničkom NDH«. Cijeli taj period predstavlja vrijeme tzv. privremene vlasti — okupatorske (njemačke i italijanske) i organa vlasti tzv. NDH, u kojem je vršena primopredaja vlasti od strane vojnih komandanata ustaškim političkim i vojnim organima. Treba istaći da je u dijelu područja NDH, okupiranom od strane njemačkog okupatora, primopredaja tekla brže i jednostavnije, nego u italijanskom okupacionom području. To jasno govori da fašistička Italija nije bila zadovoljna onim što je dobila. Cijelu situaciju najbolje je izrazio italijanski ministar spoljnih poslova grof Galeaco Čano riječima: »Po završetku ratnih operacija na Balkanu ostale su mnoge neriješene stvari, koje su bile raspravljene samo na nivou ministarstava spoljnih poslova. Novostvorena Hrvatska država bila je osnovni kamen spoticanja. U Beču su nam Nijemci sve obećavali, ali su se u toj državi ponašali kao jedini pravi gospodari«. ³⁰⁾

Italijanske vojne jedinice su sve do potpisivanja Rimskih ugovora sprečavale osnivanje bilo kakvih vlasti NDH — civilnih i vojnih, na svom okupacionom području u NDH, a u demilitarizovanoj zoni (tzv. druga okupaciona italijanska zona u NDH) to su činili i poslije toga. Cijeli prostor južno od demarkacione linije nalazio se pod kontrolom dva okupaciona italijanska korpusa — Šestog sa sjedištem u Splitu (iz 2. armije) koji je bio nadležan za područje zapadno od Neretve, i 17. korpusa sa sjedištem na Cetinju (iz 9. armije) za teritoriju Bosne i Hercegovine istočno od rijeke Neretve. U gradovima i varošicama uspostavljene su ko-

---

— iz sastava italijanske 2. armije (Comando 2. armata), koja je u napadu na Jugoslaviju pod komandom armijskog generala Ambrosija (Vittorio Ambrosio) nastupila iz Zadra, Istre i Julijske krajine. U njenom sastavu nalazili su se: privremeno pridodati Brzi korpus (Corpo d' Armata celere) sa štabom, dijelom prištapskih jedinica i 3. brzom divizionom (Divisione celere »Amadeo duca d'Aosta«) u reonu Bihaća i Bos. Petrovca, te dijelovima 2. brze divizije (Divisione celere »Emanuelle Filiberto Testa di Ferro« — štab u Drežnik Gradu) u reonu Velike Kladuše i Cazina; dijelovi pješadijske divizije »Pasubio« iz sastava 6. armijskog korpusa (6. Corpo d'armata — štab u Šibeniku) u širem reonu Livna; ojačana Oklopna divizija (Divisione autotrasportabile »Torino«) u širem reonu Mostara — iz Autotransportnog korpusa takođe pridodatog 2. armiji.

— iz sastava italijanske 9. armije koja je pod komandom armijskog generala Birolia (Pirzio Birolli) nastupila u napadu na Jugoslaviju iz sjevernog dijela Albanije — pješadijska divizija »Marke« (132. divisione fanteria »Maache«) u istočnoj Hercegovini, inače u sastavu 17. korpusa čiji se štab nalazio u Cetinju.

Italijanske, kao i njemačke divizije, bile su, pored armijskih prištapskih jedinica, ojačane i praćene pozadinskim tehničkim, transportnim i policijskim jedinicama, uglavnom bataljonskog sastava, pod neposrednim rukovodstvom vrhovne komande ukupne jačine cca deset bataljona. (Ratni dnevnik njemačke 2. armije za period 10—24. aprila 1941. — A V. I. I., NjA, Mikroteka, T-312, R-1077/9398—9472, Direktive njemačke i italijanske kopnene vojske od 30. 3. i 20. 4., te komandi italijanske 2. i 9. armije od 7. i 26. 4. 1941., Zbornik, tom II, knj. 2, str. 494—505, 532—543; tom XIII, knj. 1, str. 11—18 i 25—28; Raspored njemačkih, italijanskih, bugarskih i mađarskih snaga na teritoriji Jugoslavije u toku NOR-a, »VIG« br. 2/1952, str. 78—107.

³⁰⁾ *Tajni arhivi grofa Čana, op. cit.*

mande garnizona (Comando presidio). Jedno vrijeme — na početku okupacije, Komanda 2. armije bila je oformila određen broj formacijskih komandi mjesta, na čelu kojih su se najčešće nalazili viši oficiri, generali ili pukovnici. One su imale teritorijalni karakter (obuhvatale su jedan ili više srezova) i zadatak da budu kostur okupacione uprave, a bile su im potčinjene sve teritorijalne i mobilne jedinice. Do 3. maja te su komande bile potčinjene Komandi 2. armije, a poslije toga komandama korpusa. Sredinom maja 1941. godine promijenile su naziv, te se i one nazivaju komandama garnizona.

Civilna uprava na cijelom italijanskom okupacionom području bila je povjerena civilnim komesarijatima pri korpusima. Slično je bilo i sa žandarmerijom — za Bosnu i Hercegovinu bili su nadležni po jedan bataljon kraljevskih karabinjera istočno, odnosno zapadno od rijeke Neretve. Uspostavljanje karabinjerskih sekcija i stanica trebalo je izvršiti po uzoru na mrežu bivših jugoslovenskih žandarmerijskih stanica i kasarni, pa je u tom smislu svakom karabinjerskom italijanskom bataljonu dodijeljen, u početku, po jedan teritorijalni mobilni bataljon i izdato naređenje, odnosno odobrenje da se iskoristi zatečeni personal žandarmerijskih stanica, ali u prvom redu kao tumači.³¹⁾

Po završetku operacije njemačke i italijanske oklopne i motorizovane jedinice ostale su prikupljene u određenim rejonima, dok su pješadijske trupe korištene za pretres i sistematsko pročešljavanje okupiranog područja u cilju prikupljanja pripadnika bivše kraljevske jugoslovenske vojske, konja, opreme i oružja³²⁾, a pripadnici operativnih odreda policije i službe bezbjednosti vršili su hapšenja po specijalnom spisku potjernica³³⁾ i, uporedo sa vojnim obavještajnim i kontraobavještajnim službama uspostavljali punktove za njihovu aktivnost u budućnosti. Izdržavanje okupacionih trupa i njihove svakodnevne rekvizicije, zatim kupovina svega i svačega za bezvrijedne okupacione novčanice, specijalni režim izvoznih i uvoznih dozvola za otpremanje raznih roba — dijelova mašina ili kompletnih strojeva, namještaja, ćilima, umjetničkih djela, kompletnih biblioteka i tome slično — djelovali su kao džinovski usisivač bezobzirne pljačke, čija vrijednost vjerovatno nikada neće biti izračunata³⁴⁾, niti će se tačno saznati koji okupator je više opljačkao i odnio. Ipak, može se približno tačno pretpostaviti da je iz Bosne i Hercegovine više opljačkao njemački okupator u prvom, tzv. invazionom periodu, jer se u

³¹⁾ A. V. I. I., italijanska arhiva (dalje: IA), kut. 88, br. reg. 40/1. — Naređenje Komande žandarmerije ital. 2. armije od 18. aprila 1941.

³²⁾ Slavko Odić, *Okupacija Bosanske krajine u ratu aprila 1941. godine*, »VIG« br. 3/1970, str. 208 i slij., posebno str. 212—214.

³³⁾ Branislav Božović, »Ličnosti sa potjernica«, »Borba«, Beograd, od 7. juna 1971. godine.

³⁴⁾ Izvještaj njemačkog generala u Zagrebu — Glez fon Horstenau — od 8. IX 1941. (A. V. I. I., NjA, Mikroteka, T-312, R-470/9977—9982); Naredba italijanske komande trupa Albanije od 17. maja 1941. (A. V. I. I., IA, kut. 72, br. reg. 2/1; Verbalna nota njemačkog poslanstva u Zagrebu od 4. avgusta 1941. (A. V. I. I., arhiva NDH (dalje: A NDH), kut. 238, br. reg. 54/1, list 4 i 5). — Uporedi: Jovan Marjanović, op. cit.

njegovoj okupacionoj zoni nalazio 31 srez (tj. današnjih 69 opština) s površinom od 29.121 km² na kojoj je tada živjelo 1,647.462 stanovnika, dok se u italijanskoj okupacionoj zoni nalazilo 27 srezova (tj. današnjih 37 opština) s površinom od 22.112 km², na kojoj je živjelo 1,026.420 stanovnika.³⁵⁾ Pored toga, njemačke trupe su za vrijeme invazije zauzele mnogo veće područje Bosne i Hercegovine od onog koje im je kasnije, utvrđivanjem demarkacione linije, pripalo, odnosno koje je ušlo u njemačku okupacionu zonu. Naime, Hitlerovom odlukom od 23. aprila 1941. godine³⁶⁾ utvrđen je pravac demarkacione linije kojom su bili omeđeni interesi uticaja njemačkog i italijanskog okupatora i u Bosni i Hercegovini, tj. ta je linija išla od Petrinje u Baniji na Bosanski Novi i dalje na Prijedor, Banja Luku, Jajce i Travnik, odakle je u jugoistočnom pravcu tekla dalje kroz Bosnu u velikom luku južno od Sarajeva do Rudog na sjeverozapadnoj granici Crne Gore sa tzv. NDH.³⁷⁾ Pogleda li se pravac ove linije na geografskoj karti, lako je uočiti da su najvažniji i najznačajniji privredni regioni bogati rudama, drvetom i industrijskim objektima i postrojenjima, kao i sve glavne drumske i željezničke saobraćajnice i glavni centri: Banja Luka, Jajce, Zenica, Kakanj, Breza, Vareš, Tuzla, Sarajevo, Doboj, Brčko, Višegrad i drugi, ostali u njemačkoj okupacionoj zoni.³⁸⁾ Još treba podvući da je Treći Rajh samo formalno priznao Italiji primat u cijeloj NDH, uslovivši svoju »političku dezinteresiranost u NDH« ekonomskim interesima, koji su morali u najmanju ruku ostati onakvi kakvi su bili i u bivšoj Jugoslaviji³⁹⁾, podvlačeći da je to »u interesu Osovine i zajedničkog vođenja rata«. Italijanska fašistička vlada je na sve to pristala, jer je dobila »krunu« Dalmaciju s dijelom otočja i Hrvatsko primorje, i nadajući se da će, vezujući NDH personalnom unijom (jedan princ iz dinastije Savoja trebao je postati »hrvatski kralj Tomislav II«) uspjeti da ostvari potpunu dominaciju nad tom vještačkom tvorevinom. To, dakako, nije bilo ostvareno iz više razloga, a posebno zbog ova dva: vladajući krugovi tzv. NDH imali su stalno podršku Trećeg Rajha i što je opštenarodni ustanak izbio neočekivano i poremetio sve italijanske planove i ambicije, pa je u novim uslovima trebalo tražiti odgovarajuće mogućnosti.

³⁵⁾ Podaci su približno tačni, jer označena granica demarkacione linije znatno odstupa od granica pojedinih bivših srezova, same razlike tu i tamo, međusobno se potiru. Broj stanovnika izračunat je sa 31. decembrom 1941. godine na bazi procjena prirodnog priraštaja od 31. marta 1931. godine. (Upravna podjela i stanovništvo NDH po velikim župama i kotarevima — Brojtnbeni izvještaj Organizatornog ureda Glavnog ustaškog stana, Zagreb 1942, br. 3/4, str. 19—26).

³⁶⁾ L. Hory — M. Broczak, »Der Kroatische-Ustascha Staat 1941—1945«, Stuttgart 1964, str. 65 i dalje; uporedi: Rafael Brčić, »Njemačko-italijanske nesuglasice oko Bosne i Hercegovine u svjetlu okupacije 1941. godine«, Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo, br. 3/1967, str. 167—198, isti: Okupacioni sistem..., op. cit. — Bečki pregovori 21. i 22. aprila 1941. godine.

³⁷⁾ Isto.

³⁸⁾ Šire o tome u mojim već citiranim radovima i u radu: »Osnovna obilježja korektnje njemačko-ustaške politike prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, Prilozi br. 11—12/1976, str. 217—260.

³⁹⁾ Isto. — Uporedi: Ferdo Čulinović, »Okupatorska podjela...«, op. cit.; Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i NDH 1941—1945, op. cit.

Treba podvući da su nacisti dosta dugo i poslije Rimskih ugovora podržavali ustašku političku propagandu o značenju Bosne i Hercegovine za »ustaško rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja«⁴⁰⁾, iako su bili svjesni činjenice da ta ustaška akcija prije svega služi ublažavanju kritike javnog mnjenja u NDH i van nje zbog prepuštanja dijelova Dalmacije i otoka fašističkoj Italiji. Ta je podrška bila usmjerena na suzbijanje novih italijanskih zahtjeva po zaključenju Rimskih ugovora, a odnosili su se na zaposjedanje teritorija Bosne i Hercegovine — jugoistočni dio Bosne (Foča, Kalinovik, Goražde) i istočnu Hercegovinu (pod čim su Italijani podrazumijevali i Dubrovačko primorje). Naime, fašistička Italija je u pripremanama za proglašenje »nezavisne« Crne Gore nastojala da njene granice proširi, tj. da budu onakve kakve su bile 1913. godine. Zbog toga je u aprilu i maju teritorija istočno od rijeke Neretve bila dodijeljena Komandi Albanije (i Crne Gore), a u civilnom pogledu Civilnom komesarijatu na Cetinju.⁴¹⁾ Iako rezultata nije bilo, Italija se takvih pretenzija nije odrekla. Uskoro je uslijedio novi pritisak izražen u zahtjevu da »slobodna rimska zona u NDH« obuhvati čitavo područje do demarkacione linije i u vezi s tim da se isporuka roba iz NDH u Italiji odvija tako da ne smije biti manja od isporuka Trećem Rajhu. U tom cilju nuđen je i kredit od jedne milijarde lira i regulisanje statusa Splita i Korčule.⁴²⁾ Taj zahtjev nije bio izražen samo u notama italijanskih vojnih i političkih predstavnika u NDH već je praćen i praktičnim mjerama italijanskih vojnih i civilnih organa na njihovom okupacionom području. Na više mjesta granica je bila pomjerena na sjever, a u nekim mjestima (Bileća, Čajniče) potpuno je bila suspendovana vlast organa tzv. NDH i uspostavljeni italijanski garnizoni i civilni delegati.⁴³⁾

Čim je italijanski poslanik Kazertano (Casertano) predao Paveliću akreditive, 3. jula 1941. godine, saopštio je da Italija namjerava zadržati dijelove jugoistočne Bosne i istočne Hercegovine, tj. područje gornje Drine do željezničke pruge Višegrad—Foča i Gatačko—avtovačku i Bilećku kotlinu s nekim predterenima na zapadu.⁴⁴⁾ U vezi s tim izmijenjeno je više pisama između Pavelića i Musolinija, da bi na koncu Pavelić, po savjetu Nijemaca, odgovorio da će se pokoriti italijanskom diktatu, ali da sporazum za koji je Kazertano imao puna ovlaštenja italijanske vlade neće potpisati.⁴⁵⁾ Mučna situacija je prestala izbjijanjem opštenarodnog

⁴⁰⁾ Isto. Vidi i moje radove navedene u ranijim napomenama.

⁴¹⁾ Šire o tome vidjeti: Radoje Pajović, »Okupacija Crne Gore 1941. godine i planovi oko stvaranja »nezavisne« crnogorske države«, Istorijski zapisi, Titograd 1961, str. 273—306.

⁴²⁾ Izvještaji njemačkog poslanstva u Zagrebu iz juna 1941. godine (A V. I. I., NjA, Mikroteka, T-77, R-1249/1061—1062; Bon-4/461). Izvještaji njemačkog generala u Zagrebu iz istog perioda (A V. I. I., NjA, Mikroteka, T-312, R-470/9955—9960).

⁴³⁾ Naredba Civilnog komesarijata za Crnu Goru br. 72, 15. juna 1941. godine (A V. I. I., IA, kut. 739, br. reg. 1/1).

⁴⁴⁾ Hitna depeša njemačkog generala u Zagrebu od 4. jula 1941. godine (A V. I. I., NjA, Mikroteka, T-312, R-470/9941—9943, upućena komandantu Jugoistoka u 11,15 sati).

⁴⁵⁾ Isto. Vidi i Hitne depeše njemačkog generala od 1. i 10. jula 1941. godine (A V. I. I., NjA, Mikroteka, T-213, R-470/9965—9966 i 9955—9960).

ustanka u Crnoj Gori, ugovor nije bio potpisan, ali je područje gornje Drine ostalo i dalje pod neposrednom upravom italijanskog okupatora.

..

U uslovima opštenarodnog ustanka u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, od kraja jula 1941. godine i dalje, italijanski osvajački planovi postali su mnogo širi, a uslovi za njihovu realizaciju, može se reći, povoljniji i na prvi pogled realniji, s obzirom na cjelokupnu vojnu i političku situaciju Osovine Berlin—Rim u Evropi i posebno u Jugoslaviji. Zbog velike angažovanosti na istočnom ratištu i opijenosti zbog brzog prodora u unutrašnjost teritorije Sovjetskog Saveza, Treći Rajh u početku nije ustanku u Jugoslaviji posvećivao potrebnu pažnju — smatralo se da je dovoljno policijskim organima i stalnim okupacionim posadnim trupama, te drugim bezbjednosno-policijskim mjerama obezbjeđivati »mir i red« potreban za nesmetano korištenje prirodnih i privrednih bogatstava i ljudskog potencijala za ratnu privredu Trećeg Rajha. Nasuprot nacistima, italijanski fašisti su osjetili da je nastao pogodan trenutak da se sredinom ljeta preduzmu energičnije mjere u cilju osvajanja novih prostora — najprije do demarkacione linije, a zatim i dalje na sjever, do Save i eventualno do rijeke Drave. U tim planovima Bosna i Hercegovina je imala i veliki vojnoprivredni značaj za unapređenje i prosperitet »siromašnog italijanskog gubernatorija Dalmacije«.⁴⁶⁾

Kao što je već naglašeno, italijanski okupator nije odustajao od namjere da se domogne teritorija do demarkacione linije i prije izbijanja opštenarodnog ustanka u Jugoslaviji. U vezi s tim Komanda 2. italijanske armije je, na sugestiju Vrhovne komande oružanih snaga Kraljevine Italije, još 19. jula 1941. godine — svega šest dana poslije ustanka naroda Crne Gore — izradila »Tajni podsjetnik« za komandante potčinjenih korpusa, koji je nazvan »Okupacija Hrvatske« (misli se na NDH — prim. R. B.). U tom »Podsjetniku«, pored ostalog, stoji i ovo:

»... Može se desiti da će politička situacija zahtijevati stalnu okupaciju Hrvatske na pojasu između mora i demarkacione linije (...) nakon što su se trupe povukle u sopstvene granice (odnosi se na anektirano područje — I zonu — prim. R. B.). Za taj slučaj moraće se naše snage u prvo vrijeme dislocirati blizu granice, kako bi bile spremne da izvrše invaziju (...) Akcija mora imati karakter krajnje odlučnosti (...) Civilnu upravu... moraće odmah preuzeti vojna vlast, koja će svrgnuti hrvatske vlasti... Ne zaboraviti da je od bitne važnosti da se odmah zaposjednu željezničke stanice, pošte, telegrafi i telefoni...«⁴⁷⁾

Interesantno je napomenuti da su italijanski vojni krugovi (Vrhovna komanda i Komanda 2. armije), opasnosti koje prijete sa granica prema

⁴⁶⁾ O privrednom interesu fašističke Italije u Bosni i Hercegovini šire govorim u radu »Uloga Nezavisne Države Hrvatske u iskorištavanju privrednog bogatstva i ljudskog potencijala na području Bosne i Hercegovine 1941—1945«, Ekonomski institut Univerziteta u Sarajevu (rukopis).

⁴⁷⁾ A. V. I. I., IA, kut.77, br. reg. 19/3; kut. 458, br. reg. 45/2.

NDH i Trećem Rajhu ovako rangirali: »isključivo njemačka«, »njemačka i hrvatska« i »isključivo hrvatska«.48)

Zaista, razvoj događaja u tzv. NDH — izbijanje opštenarodnog ustanka u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, njegovo širenje i prerastanje u narodnooslobodilački pokret, pokazao je da je Treći Rajh ostavljao Italiji — bez obzira na povremene smetnje — široku mogućnost za ostvarivanje njenih političkih i vojnoprivrednih aspiracija u Bosni i Hercegovini. To je vidljivo sve do kraja 1941. godine. Najprije u Sporazumu od 26. avgusta 1941. godine između Italije i NDH da italijanska 2. armija izvrši reokupaciju II — demilitarizovane zone, tj. suspenduje vojnu, političku i civilnu vlast organa tzv. NDH i uspostavi svoju vojnu upravu, sa tim odlukama je bio »saglasan i Veliki Njemački Rajh«49), zatim u mnogim naredbama italijanskih vojnih komandanata u vezi s preduzimanjem prodora dalje na sjever — okupacija III zone i izbijanje do demarkacione linije i, konačno u Hitlerovoj Direktivi 39. A od 16. decembra 1941. godine, kojom je 2. italijanskoj armiji bila prepuštena kontrola cijelog područja tzv. NDH.50) U tom razdoblju najviši politički i vojni organi fašističke Italije u NDH koristili su se svim mogućim načinima, mjerama i akcijama da se dočepaju Bosne i Hercegovine. Sve to pratio je čitav konglomerat problema, pitanja i događaja. Na jednoj strani trebalo je zbog savezničkih odnosa sa tzv. NDH i zajedničkih interesa Osovine energičnim vojnim i drugim mjerama suzbiti i ugušiti narodnooslobodilački pokret i istovremeno zadovoljiti svoje ambicije za daljnjim osvajanjima ili održavanjem onoga što je već postignuto. Dakako, to nije bilo jednostavno ni lako da bi se konačni osvajački cilj postigao. Znajući sve to, fašistički vojni i politički krugovi kombinuju upotrebu vojne sile s jednom političkom akcijom, koju ni Treći Rajh ni tzv. NDH nisu očekivali. Riječ je o italijanskom oslanjanju na one domaće snage u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini koje su bile protiv NOP-a, to su predstavnici velikosrpske buržoazije, tj. četnici iz Dalmacije, Like, Bosanske krajine i Hercegovine, kojima je prijetila likvidacija od ustaša.51) Neki od njih su se nalazili u ustaničkim redovima u prvim danima ustanka i uskoro su zaigrali na kartu italijanskog okupatora kao njegove slugе, nudeći pomoć u suzbijanju NOP-a. Uz njihovu

48) A. V. T. I., IA, kut. 79, br. reg. 12/1 — »Organizacija odbrane na istočnoj granici«, 13. juna 1941. godine.

49) »Hrvatski narod«, 28. 8. 1941; uporedi: Mišo Leković, »Reagovanje Italijana na ustanak u Bosni i Hercegovini (Reokupacija demilitarizovane zone)«, 1941. godina u istoriji naroda Bosne i Hercegovine — Materijali naučnog skupa u Drvaru 7—9. oktobra 1971, Sarajevo 1973, str. 466—485, kao i moje već spomenute radove.

50) Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939—1945. Dokumenten des Oberkommando den Wehrmacht. Herausgegeben von Walther Hubatsch, Frankfurt a/M, 1962, 16. XII -941 — Direktiva 39 A.

51) Opširnije o četnicima i njihovoj saradnji s italijanskim okupatorom na području Hrvatske i Dalmacije vidjeti: Đuro Stanisavljević, »Pojam i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941—1942«, Institut društvenih nauka, Istorija XX vijeka, knj. IV, Beograd 1962; uporedi: Rafael Brčić, »Reagovanje okupatora i kvilinga na ustanak u Bosni i Hercegovini«, 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, cit. zbornik; isti, »Osnovna obilježja korekcije njemačko-ustaške politike prema Srbima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj«, op. cit.

pomoć italijanski fašisti nastoje svim silama da razbiju jedinstvo ustaničkog pokreta u cilju proširivanja bratoubilačkog rata koji je — po mišljenju i njemačkog i italijanskog okupatora — otpočeo zbog velikih ustaških zlodjela nad srpskim stanovništvom širom tzv. NDH. Uporedo je slijedila kontinuirana politička akcija protiv ustaške države, koja nije u stanju da izađe na kraj s ustaničkim snagama, a sve u cilju potiskivanja oružane sile tzv. NDH iz pojedinih garnizona, i suspendovanja civilnih organa vlasti kako bi Italijani uspostavili svoju vlast i vršili nesmetanu pljačku svega do čega se dođe. Za nepuna dva mjeseca poslije reokupacije druge, a zatim i treće zone, kada su se italijanske trupe nalazile manje ili više svuda do demarkacione linije, negdje i sjevernije od nje (Ustiprača, Međeđa, Višegrad u istočnoj i predjeli oko Prijedora u zapadnoj Bosni), italijanski fašisti su uspostavili na oko 700 km otvorenu carinsku granicu, jer su se »carinski organi nalazili pod italijanskom okupacijom«, tako da je »... privreda NDH izložena jednoj usisnoj pumpi«, koja je nosila, otimala i kupovala sve do čega se moglo doći; plaćalo se »sumnjivo vrijednim novčanicama«, a sve zbog toga da se konkuriše Trećem Rajhu i »onemogućiti normalan razvoj privrednih odnosa Trećeg Rajha i NDH« — pisao je njemački general u Zagrebu Edmund Glez fon Horstenau (Glaise-Horstenau).⁵²⁾ Italijani sve to rade — nastavlja ovaj njemački general — jer smatraju da je »Hrvatska (tzv. NDH — prim. autora) u privrednom pogledu isključivo italijanska interesna sfera...«, da privredni pregovori sa nekom trećom državom, posebno sa Njemačkom, nisu dopušteni bez prethodne konsultacije s Italijom...«⁵³⁾

U jednom drugom izvještaju⁵⁴⁾ govori se o italijanskim pretenzijama u Bosni, u kom cilju najprije treba zauzeti Sarajevo, jer je »Sarajevo identično sa pojmom Bosne...«⁵⁵⁾

⁵²⁾ Više je takvih izvještaja njemačkog generala sačuvano. Slao ih je najčešće OKW Komandi Jugoistoka, Komandantu Srbije, Ministarstvu inostranih poslova — odjeljenju vojnih atašea i drugim njem. vojnim i političkim instancama (A. V. I. I., NjA, Mikroteka, T-501, R-267/608—623, 14. XII 1941; T-501, R-264/1123—1126, 26. 1. 1942; T-501, R-264/1127—1130, 26. 1. 1942; R-266/150—164; R-268/419—420; 6. 3. 1942; R-264/1087—1093, 26. 3. 1942; R-264/1038—1051, 19. 5. 1942; R-268/683—689 i mnogi drugi. — Uporedi: Rafael Brčić, »Njemački i italijanski planovi u Bosni i Hercegovini u svjetlu dokumenata 1942—1943. godine«, AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini 1942—1943. godine — naučni skup u Sarajevu 21—23. 11. 1973, Beograd 1975, str. 131—156; isti, »Osnovna obilježja korekcije...«, op. cit.

⁵³⁾ U izvještaju od 19. maja 1942. godine njemački general u Zagrebu navodi da su to ministru privrede NDH — ing. Tothu izjavili ital. ministar grof Volpi i savjetnik Rikardi, prilikom Tothove posjete Rimu, početkom maja iste godine. (A. V. I. I., NjA, Mikroteka, T. 501, R-264/1038—1051 Njem. general u Zagrebu OKW i drugim instancama Trećeg Rajha).

⁵⁴⁾ A. V. I. I., Mikroteka, T-501, R-267/608—623, 14. 12. 1942. — Izvještaj njem. generala u Zagrebu.

⁵⁵⁾ Isto. — Tu njem. general posebno podvlači značaj Sarajeva i cijele Bosne (istočne) za ratnu privredu Trećeg Rajha, posebno Sarajeva i okoline gdje se nalazi njemačka vojna industrija, i podvlači da su Italijani preduzeli čitav niz mjera da se domognu Sarajeva (pojačali su štab svoga oficira za vezu, koji je toliko brojno jak da se može — što Italijani nastoje svim silama — osnovati italijanska komanda mjesta u Sarajevu.

Ustanička aktivnost svakodnevno je pričinjavala teškoće njemačkom okupatoru u pogledu iskorištavanja privrednih bogatstava u Bosni i Hercegovini — eksploatacija, transport, radna snaga i slično, ne samo sjeverno od demarkacione linije već i južno od nje (boksit, duvan i dr.), zatim njemačko-italijanske i ustaško-italijanske nesuglasice koje su u izvjesnom smislu uvijek bile njemačko-italijanske zbog otvorenih italijanskih pretenzija da okupiraju cijelu Bosnu i Hercegovinu; slabost civilnih i vojnih vlasti ustaške NDH i slično, — sve je to redovno zaokupljalo najviše vojne i političke organe Trećeg Rajha u NDH, kao i ustaške vrhove. Ne treba zaboraviti da su interesi njemačkog okupatora i ustaške vlasti u Bosni i Hercegovini umnogome bili podudarni, ne samo u tome da se Bosna i Hercegovina ne prepusti italijanskoj vojsci, nego i u organizovanju zajedničkih vojnih akcija protiv snaga NOP-a. Razlika je bila samo u tome što su nacisti prvenstveno gledali svoje vojnoprivredne interese, a ustaše pojačavanje svog političkog uticaja na račun ne njemačkog već italijanskog širenja. U vezi s ovim posljednjim ustaše i italijanski okupator gložili su se sve do početka ljeta 1942. godine kada su na osnovu »Zagrebačkog sporazuma« italijanske jedinice napustile III i gotovo cijelu II okupacionu zonu i povukle se na uski priobalni pojas. Međutim, to ni u kom slučaju nije uslijedilo na osnovu samo ustaških, već njemačkih zah-tjeva i spoljnopolitičkih zbivanja u domenu Sredozemlja.

Većina dokumenata provenijencije vojnih i drugih organa fašističke Italije još uvijek nije dostupna, te se na osnovu pouzdanih izvora ne mogu u cjelini sagledati italijanski osvajački planovi u Bosni i Hercegovini. Ipak, iz malog broja dostupnih podataka jasno se uočava italijanska pretenzija koja se u uslovima rata, tj. narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije, za razliku od predratnih planova, očituje prvenstveno kao ekonomsko-politička potreba. Prije svega, kao jako privredno zaleđe siromašnoj Dalmaciji, odnosno bogata Bosna i Hercegovina je nasušna potreba »italijanskom siromašnom gubernatoriju Dalmacija«, koji su italijanski fašisti željeli podvrći »privrednom prosperitetu«. ⁵⁶⁾ Za njih je Bosna i Hercegovina bila veoma značajna, jer »...Dalmaciji, takvoj kakva je danas nedostaju i najminimalnije mogućnosti za razvoj postojeće industrije, pošto su otsječeni glavni sirovinski izvori...« Zbog toga »... Italija treba da je prisutna i da se učvrsti na istočnoj obali Jadrana, a to nam nameće potrebu da se Dalmacija ne samo zadrži već i... maksimalno ojača...« ⁵⁷⁾ U istom dokumentu se dalje navodi da je »Hrvatska (odnosi se na NDH — prim. autora) takva kakva je danas u velikoj mjeri minimirana po pitanju etničkog sastava zbog priključenja Bosne i Hercegovine, ... koja može da bude sve, sem hrvatska... Zbog toga treba radikalno i konačno riješiti privredni i vojni problem Dalmacije, i to: okupacijom

⁵⁶⁾ Među nekoliko dostupnih italijanskih dokumenata dva su posebno značajna, jer govore o privrednom značaju Bosne i Hercegovine za »italijanski gubernatorij Dalmacija« — jedan je od 5. avgusta 1942, a drugi od 9. septembra iste godine. (Arhiv V. I. I., IA, Mikroteka, T-801, R-347/123—145; T-801, R-347/1—5 — »Problem Dalmacije i Bosna i Hercegovina«).

⁵⁷⁾ Isto, drugi dokument — »Problem Dalmacije i Bosna i Hercegovina«.

Bosne i Hercegovine ili uključivanjem te oblasti, zajedno sa Dalmacijom u jedan 'vojni gubernatorij', bar do kraja rata, ili, pak, proglašenjem 'italijanskog protektorata' nad Bosnom i Hercegovinom...«⁵⁸⁾

Treba naglasiti da to nije bio stav samo jedne odgovorne italijanske ličnosti pri Komandi 2. armije (Supersloda — Comando supremo Slovenia-Dalmazia), već svih najodgovornijih vojnih i političkih instanci te Komande, italijanske Vrhovne komande oružanih snaga i fašističke Musliminijeve vlade.

Interesantne su političke reperkusije koje su eventualno mogle proizići ukoliko bi došlo do realizacije ovako zamišljenih planova osvajanja Bosne i Hercegovine. Naime, kakvo bi bilo držanje stanovništva, koje je šarolikog nacionalnog i vjerskog sastava. S tim u vezi italijanski vojni i politički krugovi su smatrali da »... dok traje rat ne treba imati nikakvih iluzija u stav Srba, iako postoje opravdani razlozi da će oni, s obzirom na zločine koje su ustaše u Bosni i Hercegovini nad njima izvršili... dati doprinos pozitivnoj saradnji, koju su uostalom već u više navrata pokazale uticajne ličnosti (misli se na četničke prvake tipa Jevđevića, Novakovića, popa Đujića i dr. — prim. R. B.) i mnoge vjerske zajednice, u želji da izbjegnu divljačke progone od strane ustaša...« Za Muslimane se navodi da bi »... podrška... bila skoro sasvim sigurna, jer se oni podjednako plaše i hrvatskog (tj. ustaškog — prim. R. B.) šovinizma i srpskog (četničkog — prim. R. B.) nacionalizma, zbog čega im i treba zaštita moćnog režima...« Što se tiče držanja samih ustaša, pretpostavljalo se da bi ustaše u prvom času galamile — »uz pretpostavku da ustaštvo još dugo ostane na vlasti«, i da bi vjerovatno preduzeli sve mjere da se takvo rješenje onemogućí, ali bi suprotno njima, »... na italijanskoj strani bili 'umjereni« Hrvati, koji su inače u manjini u ovoj oblasti (po italijanskim procjenama bilo je tada u Bosni i Hercegovini: Srba oko 1,3 miliona, Muslimana oko 1 milion, a ostalo su Hrvati, tj. oko 400.000), jer bi vidjeli da se u njihovu zemlju (tj. Bosnu i Hercegovinu — prim. R. B.) konačno, pod zaštitom i vodstvom jednog našeg moćnog 'vojnog gubernatorija' vraća mir, sigurnost za život i privredni napredak.«⁵⁹⁾

Uspostavljanje »vojnog gubernatorija« u kome bi se našla Bosna i Hercegovina smatralo se da je dobro rješenje, jer je »... Austro-Ugarska zadržala vojnu upravu u Bosni i Hercegovini 30 godina (do proglašenja aneksije 1908 — prim. R. B.), dobivši odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine mandat da uguši nemire i zavede red, a ti su nemiri za Austro-Ugarsku bili daleko manje opasni nego su danas za nas«. Upoređujući okupaciju i aneksiju dijelova Dalmacije 1941. godine s austrougarskom okupacijom i aneksijom Bosne i Hercegovine, smatra se da Italijani nisu trebali žuriti s aneksijom, jer »... aneksija stvara niz složenih problema i implicitno povlači za sobom izjednačenje prava sa 'majkom domovinom'...«⁶⁰⁾

⁵⁸⁾ Isto.

⁵⁹⁾ Isto.

⁶⁰⁾ Isto.

Reokupacija II i ubrzo zatim III zone označila je suspendovanje vojne i civilne vlasti ustaške NDH, s jedne, a s druge strane je u dobroj mjeri isključila ustaškog kvislinga kao partnera u borbi protiv NOP-a. Umjesto postojećeg pribjeglo se novom kvislingu — četnicima, neprijateljski raspoloženom i prema NOP-u i prema ustaškoj NDH. Ustaše su negodovala i kod nacista sve češće i češće optuživali italijanske fašiste, a ovi su uzvraćali i Nijemcima i vladi tzv. NDH: »... u području koje kontrolišu naše trupe vlada mir!« — Da li je bilo tako ili ne, nije potrebno dokazivati. Treba jedino podvući činjenicu da je italijanska ekspanzija prouzrokovala određenu oseku u ustaničkim redovima, ali težih posljedica je bilo samo tamo gdje su snage Komunističke partije Jugoslavije bile slabije, odnosno tamo gdje rukovodstvo ustaničkih snaga nisu u svojim rukama čvrsto držali komunisti.

U početku nije bilo jačih njemačkih reagovanja na italijansku vojnu i političku akciju, što je normalno, jer su nacisti dali saglasnost za reokupaciju zbog »osiguranja obalskog pojasa«. Pored toga, njemačkim odgovornim krugovima u tzv. NDH nisu u početku bile jasne prave namjere italijanskog partnera. Reagovanja se javljaju tek kasnije kada su italijanske trupe dale do znanja da se ne žele zaustaviti na demarkacionoj liniji. Cijeneći po dokumentima, ta se njemačka reagovanja uglavnom kreću oko pitanja »nezavisnosti« i »suvereniteta« NDH, a u suštini sadrže strahovanje od daljeg italijanskog prodora na sjever. Oba ta faktora snažno su uticala na iznalaženje najefikasnijih mjera u cilju gušenja ustaničkog pokreta. U njihovom pronalaženju ući će se — kao što je poznato — i u 1942. godinu, ali do pravog rješenja ni tada ni kasnije nije došlo niti je moglo doći, iako su vojne snage italijanskog okupatora na području tzv. NDH predstavljale brojnu i dosta dobro opremljenu vojnu silu. Mnogo je razloga uslovilo takvo stanje, ali prostor i vrijeme ne dozvoljavaju potpunije obrazloženje. Manje ili više te su stvari poznate, pa ću sintetički iznijeti samo jedan dio od onoga što su italijanski fašisti mislili i radili.

Naime, raspoloživi italijanski dokumenti iz kraja 1941. i početka 1942. godine svode se na sljedeće: »Početak zime natjerao je ustanike da pojačaju pritisak na gradove (...) i sela, kako bi našli mjesta podesna za zimovanje. U ovom času (riječ je o posljednjim danima decembra 1941. godine — prim. R. B.) najjače se borbe vode u oblasti Banja Luke, u zoni Kladanj—Vareš i u okolini Sarajeva, koje je sa tri strane opkoljeno od bandi...«⁶¹⁾ Dalje se konstatuje da su posebno osjetljivi sektori Foča—Kalinovik, Bileća—Trebinje, zatim Petrova Gora, Grmeč, oblast oko Mrkonjić Grada, zona Kupres—Donji Vakuf i još neke, uz isticanje zah-tjeva da bi »...okupacija cijele Hrvatske (odnosi se na tzv. NDH — prim. R. B.) od strane italijanskih trupa sigurno poboljšala opštu situaciju u zemlji, ali uz dva uvjeta:

---

⁶¹⁾ A. V. I. I., IA, Mikroteka, T-821, R-356/540—544 — Izvještaj Komande 2. armije Vrhovnoj komandi kraljevske italijanske vojske — Operativnom odjeljenju, 2. januara 1942. — Predmet: Situacija u Hrvatskoj (odnosi se na NDH — prim. R. B.) i okupiranim zonama.

1. — da se raspolaže dovoljnim brojem trupa, kako bi se zaposjeli najvažniji centri Hrvatske i u njima uspostavili garnizoni, jer bi samo tako bezbjednost u dovoljnoj mjeri bila zagarantovana;

2. — da se, pored vojnih, odrede i neki privredni ciljevi, od kojih bi Italija imala stvarnu i istinsku korist.⁶²⁾

U vezi s prvim uvjetom smatra se da su postojeće snage dovoljne, a što se tiče drugog potrebno je prethodno savladati »... teškoće prouzrokovane njemačkom privrednom penetracijom koja je u zemlji već sada zauzela, uz punu saglasnost hrvatskih vlasti, pozicije apsolutne i neosporne prevlasti...«⁶³⁾

Ovakva razmišljanja na strani italijanskog okupatora uslijedila su poslije izmjene Hitlerove direktive 39 A, do čega je došlo na insistiranje njemačkih vojnih i političkih najviših krugova na Balkanu i u Jugoslaviji, jer bi u protivnom — tj. da su ostale na snazi odredbe Direktive 39 A, bili bi dovedeni u pitanje ostvareni njemački politički prestiž i vojno-privredni interesi u tzv. NDH, posebno u Bosni u trouglu Sarajevo—Zenica—Tuzla. I, umjesto da se italijanskoj 2. armiji prepusti da obezbjeđuje interese Osovine u cijeloj NDH, odlučeno je da nacisti nastave okupaciju svojim trupama, kao i da se još tokom zime povede zajednička velika vojna akcija protiv ustaničkih snaga i narodnooslobodilačkog pokreta, čiji su se najviši vojni i politički rukovodeći organi i najelitnije snage — 1. proleterska brigada — nalazili u istočnoj Bosni.⁶⁴⁾

Poznato je kako su se stvari dalje odvijale. Poslije dugih pregovora, uslijedila je tzv. druga neprijateljska ofanziva na istočnu Bosnu, januara 1942. godine, u kojoj je gotovo izostalo učešće italijanskog okupatora. Operacije nisu donijele željene rezultate ni njemačkom okupatoru niti ustaškoj NDH. Ekspanzionistički planovi italijanskog okupatora i oslonac na četnike, zatim sve očitiji zahtjev da se suspenduje vlast NDH, posebno ustaša koji su svojim postupcima prema stanovništvu glavni vinovnici »odmetničkoj aktivnosti«, uslovlili su da Italijani zagovaraju svoj »sistem najefikasnijih mjera za gušenje ustanka«, koji je imao određeni ekonom-

⁶²⁾ Isto.

⁶³⁾ Isto. — S tim u vezi je i Zabilješka načelnika Vrhovne komande kraljevske italijanske vojske o izvršenoj inspekciji u Sloveniji i tzv. NDH, 10. 1. 1941. godine. (A. V. I. I., IA, Mikroteka, T-821, R-356/523—533). Tada je načelnik Vrhovne komande bio general Mario Roata, koji je tu zabilješku predočio i Musoliniju, uz dopunu da se radi što efikasnije akcije vojnih komandi održavanje javnog reda prenese na vojne komande i u III zoni, koja treba da se proglasi »operativnim područjem« — »Plato d'operazione«. Iako se ne raspolaže podacima o tome šta je Musolini odgovorio, može se zaključiti da je ital. okupator od početka reokupacije II, a zatim i III zone stalno podržavao kurs osvajanja novih predjela tzv. NDH, posebno Bosne i Hercegovine. (A. V. I. I., IA, Mikroteka, T-821, R-356/517—522 — Zabilješka generala M. Roate, 13. 1. 1942. godine. Šire o tome vidjeti moj rad »Njemački i italijanski planovi...«, op. cit.).

⁶⁴⁾ O njemačko-italijanskoj ofanzivi na istočnu Bosnu šire vidjeti: Mišo Leković — Ahmed Donlagić, *Neprijateljska ofanziva na istočnu Bosnu*, »Vojno delo«, Beograd 1963; Rafael Brčić, *Njemački i italijanski planovi...», op. cit., Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1966, i drugi.

ski i vojnopolitički cilj. Taj se sistem sastojao iz tri varijante koje je, shodno datoj situaciji, trebalo upotrebljavati. Prva varijanta je predviđala da se »izvrši hirurški zahvat u smislu da se ne ide samo na čišćenje, već opkoljavanje i uništavanje . . . , uz učešće svih saveznika, bez obzira na podjelu na sektore (misli se na okupacione zone — prim. R. B.)«. Ukoliko bi se »saveznici uzdržali od zajedničkog učešća . . . nama (tj. Italijanima — prim. R. B.) ne bi odgovaralo da takvu akciju preduzmемо u sadašnjoj našoj zoni . . .« Druga je predviđala da svaki saveznik na svom prostoru uguši ustanak s tim da za Italiju ne vrijedi »rimska granica«, već nova — ona koju trupe italijanskog okupatora čvrsto drže lancem Dinare. Treća varijanta je predviđala zadržavanje zona koje pojedini saveznik ima, tj. da svaki ostane tamo gdje se njegove trupe nalaze, a to je za italijanskog okupatora značilo: prostor Foča—Kalinovik, Višegrad, Rogatica, Goražde, Čajniče u istočnoj i više mjesta u zapadnoj i srednjoj Bosni. Radi primjene ove varijante italijanskog sistema podvučeno je da se čuvaju »najglavnije i najneophodnije komunikacije . . .« i da se ta varijanta može primjenjivati samo u situaciji ako su »ustaničke snage jednake ili skoro jednake sadašnjim . . .«⁶⁵⁾ Na kraju je podvučeno da za italijanskog okupatora operacije dolaze u obzir samo pod uslovom da se odvijaju u pravcu Sarajevo—Banja Luka, a nikako obrnuto. Iz toga je bilo sasvim vidljivo nastojanje da se uđe u Sarajevo i u njemu ostane.

Međutim, malo je realnog bilo u svemu tome, jer je njemački okupator od početka 1942. godine počeo dovlačiti nove vojne snage, tako da je ubrzo otpala potreba za jačim osloncem na savezničke italijanske trupe. Pored toga, i nacisti su mnogo radili na utanačenju sporazuma o saradnji sa četnicima i sporazuma o saradnji četnika i oružanih snaga i civilnih organa vlasti tzv. NDH.⁶⁶⁾

Ipak, nastojanja italijanskog okupatora da se ovlada Bosnom i Hercegovinom nisu jenjavala, već su i dalje pothranjivana od Vrhovne komande i Komande 2. armije, zatim obavještajnih službi i diplomatsko-konzularnih predstavništava u NDH, među kojima se isticao i konzulat Kraljevine Italije u Sarajevu.

⁶⁵⁾ Zabilješka komandanta 2. ital. armije za načelnika Generalštaba Vrhovne komande kraljevske vojske, 10. I. 1942. godine. (A V. I. I., IA, Mikroteka, T-821, R-356/523—533).

⁶⁶⁾ O četnicima Draže Mihailovića i njihovoj saradnji s okupatorima i ustaškom NDH u jugoslovenskoj historiografiji relativno je već dosta pisano. Međutim, taj još uvijek do kraja neosvijetljeni problem privlači i danas pažnju pojedinih jugoslovenskih historičara. Osnovni razlog nalazi se u činjenici da je u nekoliko posljednjih godina pribavljena gotovo sva relevantna arhivska dokumentacija stranog porijekla, prije svega njemačka, britanska, američka i italijanska, koja uz četničku, ustašku i dokumentaciju NOP-a omogućava da se skine mistifikatorski veo oko stvarne uloge četnika Draže Mihailovića. Naime, do jučer su mnogi zapadni historiografi i publicisti i posebno pojedini odbjegli četnički vođi — kao Živko Topalović, Dobrosav Jevđević, Mladen Žujović, Momčilo Đujić, Zvonimir Vučković i drugi, koji su objavili svoje memoare i druge spise — prikrivali pravu istinu pišući jednostrano i potpuno iskrivljeno o četnicima Draže Mihailovića uopšte, a posebno o njihovoj kolaboraciji s fašističkim okupatorima. Međutim, dokumenti stranog porijekla nedvosmisleno pokazuju da su četnici saradivali s okupatorima u svakom pogledu — vojnom, poli-

Od sredine 1942. godine, tj. poslije »Zagrebačkog sporazuma« italijanske trupe su se povlačile sve više prema jadranskoj obali, a njihovim povlačenjem jenjavale su i pretenzije osvajanja Bosne i Hercegovine, jer nije bilo vojnog oslonca kao ranije kada su te trupe bile nadomak Sarajeva, Banja Luke, Prijedora i mnogih drugih mjesta. Međutim, ostao je prizvuk tih nastojanja još dugo u političko-propagandnoj aktivnosti najistaknutijih ličnosti (vojnih i političkih) u Komandi 2. armije u kojoj je naširoko ocjenjivana prednost kada bi fašistička Italija okupirala Bosnu i Hercegovinu. Iznošene su i ocjene i kritike na račun ustaša, njihovog poglavnika i cijele NDH⁶⁷⁾, a posebno je podvlačena dominacija Trećeg Rajha u svim značajnijim pitanjima. Tako se za njemački uticaj kaže da Nijemci vrše stalni i nezadrživi »politički«, privredni, kulturni i diplomatski pritisak; radi se svim sredstvima da se vlada i zemlja dovedu u potpunu zavisnost od Nijemaca... Na privrednom planu prodiranje je duboko, suštinsko, cjelovito. Njemački se kapital ulaže u brojne i najveće privredne djelatnosti zemlje, počevši od banaka do industrije, od trgovine do osiguranja... Organizacija TOT — leglo špijuna, prodire u zemlju, uspostavljajući svoje kancelarije i razvijajući djelatnost u skoro svim važnijim centrima države... Gestapo je prisutan na svakom koraku...; Gestapo djeluje u ambijentu savršenog poznavanja privredne situacije, ljudi i stvari... Intenzivna propaganda, čiji je cilj da se dokaže Hrvatima da se oni sami ne mogu konsolidovati, niti da su u stanju da razviju svoju privredu bez moćne njemačke podrške i nadanja, koje se vješto stavljaju ustašama pred oči, u mogućnost ponovnog dobivanja — uz njemačku podršku — onog pojasa dalmatinske teritorije koja je, prema ugovoru potpisanom u Rimu, pripojena Italiji, čini ostali dio posla... Svemu izloženom treba dodati prisustvo ministra Kašea (Siegfried Kasche, njemački poslanik u Zagrebu — prim. R. B.)... koji je svojom akcijom uspio da sebi privuče italijanske ustaške struje... Naša akcija (italijanska — prim. R. B.) niti je bila, niti je nažalost, adekvatna i ne može da se suprotstavi i da zaustavi plimu njemačkog nadiranja«. ⁶⁸⁾ Za vladu NDH upotrijebljen je adekvatan izraz — »glinena cijev između italijansko-njemačkih suprotnosti«, a sna-

---

tičkom, ekonomskom, obavještajnom i propagandnom — protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Njihova saradnja datira od gotovo samog početka opštenarodnog ustanaka. Najprije u Srbiji i Hrvatskoj (Dalmacija, Lika), a uskoro i u mnogim drugim jugoslovenskim zemljama i pokrajinama.

Što se tiče italijanskog fašističkog okupatora, ta je saradnja sa četnicima imala i svoju drugu dimenziju. Naime, saradnja se nije zaustavljala samo u borbi protiv NOP-a već je za italijanskog okupatora značila mnogo više — da se uz pomoć četnika postigne dominacija u tzv. NDH, namećući se i njoj i njemačkom Rajhu, u cilju širenja svoje okupatorske vlasti i svoga fašističkog uticaja. U tom pogledu pribjegavalo se i podržavanju saradnje između ustaša i četnika, bez obzira na to što su italijanski okupatori bili svjesni ideoloških i političkih razlika i planova i ambicija ustaša i četnika.

⁶⁷⁾ A V. I. I., IA, Mikroteka, T-801, R-347/123—141 — Komanda 2. ital. armije Ministarstvu inostranih poslova — odjeljenju za politička pitanja, 5. 8. 1942; T-821, R-347/1—5 — »Problem Dalmacije i Bosna i Hercegovina«, 9. IX 1942. godine.

⁶⁸⁾ Kao napomena 67.

lazi se kako umije u »naizmjeničnom ljuljanju između nas i Nijemaca, ali sa preciznom i sve više naglašenom orijentacijom prema Njemačkoj«. ⁶⁹⁾ Za Pavelića se navodi da se »... ukrcao na krhki brod pun pukotina i, nastojeći da nastavi mukotrpnu plovidbu, teškom mukom drži kormilo u rukama, pokušavajući da izbjegne vrtloge i grebene, ... unutrašnje teškoće, nezadrživo nadiranje Nijemaca i ogorčenje Italijana... On se, bez sumnje, rukovodi najboljim namjerama..., ali njegovi saradnici, direktni i indirektni, ponekad zbog nesposobnosti, češće zbog nediscipline i neodanosti, ne slijede ga i ne služe mu kako bi to trebali. Oni se rukovode samo ličnim kriterijumima...« ⁷⁰⁾ Nakraju se insistira da se Pavelić podrži, jer je on italijanski štićenik, a podržavati njega znači braniti italijanske pozicije u NDH, koje se »ako Pavelić padne, mogu smatrati definitivno kompromitovane«, i kao neposredna posljedica toga, »Nijemci bi se — kao 'zaštitnici' Hrvatske — mogli pojaviti na Jadranu duž čitave dalmatinske obale«. ⁷¹⁾

Iz svega se, na kraju, izvlače tri opasnosti po budući mir na Balkanu: 1. njemačka, 2. hrvatska (tj. ustaška NDH — prim. R. B.) i 3. komunistička. Za otklanjanje tih opasnosti predlaže se: »obuzdati prvu čvršćim stavom, eliminisati drugu nametanjem naše (tj. italijanske — prim. R. B.) volje i, boriti se protiv treće oružjem, ali metodama prilagođenim sistemu gerilskog ratovanja«. ⁷²⁾

*
**

Analizirajući vojnu i političku situaciju u Jugoslaviji, posebno u tzv. NDH, u drugoj polovini 1942. godine, na osnovu njemačkih, italijanskih, ustaških, četničkih i dokumenata NOP-a, dobija se utisak da je sve uspješniji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini igrao veoma značajnu ulogu u njemačko-italijanskim odnosima i da su obziri njemačkih vojno-političkih faktora prema interesima italijanskog partnera opadali u onom stepenu u kome je NOP rastao. Međutim, Hitler nije u potpunosti prihvatao sve sugestije svojih vojnih i političkih ličnosti na Jugoistoku i u NDH — generala Lera, poslanika Kašea i generala Glez-Horstenaua, posebno u pogledu njihovih stavova prema Italijanima, čija 2. armija »nije do sada preduzela ništa odlučujuće... Naprotiv, evakuisala je područje (III i veći dio II zone — prim. R. B.) ne obavijestivši ni nas ni Hrvate blagovremeno...« ⁷³⁾ Hitlera je više zabrinjavala isuviše teška situacija i odnos njegovih vojnih i političkih predstavnika na jugoistočnom prostoru Evrope prema 2. italijanskoj armiji, sa čijim je divizijama računao da mogu i treba da učestvuju u operacijama protiv »Titove države«, pošto raspoložive njemačke trupe i oružane snage NDH nisu bile dovoljne.

⁶⁹⁾ Isto.

⁷⁰⁾ Isto.

⁷¹⁾ Isto.

⁷²⁾ Isto.

⁷³⁾ Deutsches Zentral Archiv, Potsdam, Ministarstvo inostranih poslova 0901 — Politički odnosi Italije i Hrvatske, sign. 61143, str. 1—10, 1. oktobra 1942. godine.

Mučilo ga je pitanje kako ponovo privoljeti italijanskog saveznika da uzme učešća u operacijama protiv oružane sile NOP-a, koja se nalazila na velikom oslobođenom prostoru, sa centrom u Bosni i Hrvatskoj, gdje su se nalazili najvitalniji vojnoprivredni interesi Trećeg Rajha, naročito prostrana područja boksita, željeza i drveta. Naime, Hitlera nisu mogle zadovoljiti italijanske vojne operacije u periodu septembar—decembar 1942.⁷⁴⁾ godine, koje su, s jedne strane, vođene u okviru italijanskih planova osvajanja Bosne i Hercegovine, a s druge, u cilju obezbjeđenja boksitne oblasti u Hercegovini i jugozapadnoj Bosni. Bila je to operacija »Dinara« koja je imala dvije faze: »Alfa« čiji je krajnji cilj bio zauzimanje Prozora i operacija »Beta« u cilju ponovnog zauzimanja Livna.⁷⁵⁾ Te operacije su uslijedile poslije izmjena u njemačkom okupacionom sistemu u NDH, koje su se sastojale u osnivanju nove vojne institucije Trećeg Rajha — »Komande njemačkih trupa u Hrvatskoj« na čelu s generalom Littersom (Rudolf Lütters), pod čijom su neposrednom komandom bile sve oružane snage tzv. NDH, a imao je i svu izvršnu vlast na prostoru od rijeke Save do italijansko-njemačke demarkacione linije.⁷⁶⁾ Po Hitlerovoj sugestiji isti princip trebalo je da primijeni italijanska 2. armija na području južno od demarkacione linije, međutim, italijanske trupe nisu više kretale na sjever, nego su uglavnom ostale bliže obali.

Istovremeno s ovim promjenama u NDH, na sastanku u Vimici (Poljska), oktobra 1942. godine, Hitler je donio i načelnu odluku o preduzimanju velikih vojnih operacija protiv NOVJ. Takva odluka bila je u skladu sa razvojem opšte situacije na svjetskim frontovima — s položajem Nijemaca u Sovjetskom Savezu i situacijom na afričkom ratištu gdje je krajem oktobra uslijedila ofanziva Osme britanske armije kod El Elamejna, a početkom novembra iskrcavanje američkih i britanskih trupa u Maroku i Alžiru, što su Hitler i Vrhovna komanda Vermahta shvatili kao ugrožavanje cijelog Sredozemlja i što je otvaralo mogućnost iskrcavanja saveznika i na Balkanu⁷⁷⁾, dok je odbrana Balkana mogla biti efikasna jedino pod uslovima da se razbiju i unište snage NOP-a. Zbog toga je, po Hitlerovom mišljenju, trebalo preduzeti mjere da se zaustavi i suzbije val ustaničkog pokreta i obezbijedi nesmetana eksploatacija prirodnih bogatstava i ljudskog potencijala iz NDH za potrebe njemačke ratne indu-

⁷⁴⁾ O borbama koje su italijanske okupatorske trupe vodile protiv snaga NOP-a u periodu septembar—decembar 1942. godine vidjeti ove dokumente: Zbornik, tom XIII, knj. 2, dok. br. 96, 98, 110, 114 i 116; tom IV, knj. 7, dok. br. 113, 115, 123, 124, 164 i 200; tom V, knj. 8, dok. br. 106, 120, 130, 133, 155, 174. — Opširnije u mom radu, »Njemački i italijanski planovi u Bosni i Hercegovini«..., op. cit.

⁷⁵⁾ Zbornik, tom XIII, knj. 2, dok. br. 98.

⁷⁶⁾ Šire o tome u mojim radovima: »Njemački i italijanski planovi«..., op. cit. i »Osnovna obilježja korekcije...«, op. cit.

⁷⁷⁾ Iscrpnije vidjeti: Fabijan Trgo, »Četvrta i peta neprijateljska ofanziva«, »Neretva—Sutjeska« — zbornik radova naučnog skupa održanog u Sarajevu od 27. juna do 2. jula 1968, Beograd 1969. (uvodni referat); Rafael Brčić, »Razlozi i pravci pojačanog angažovanja njemačkog okupatora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1942—1934« (sa posebnim osvrtom na značaj privrednog potencijala Bosne i Hercegovine), Prilozi, Institut za istoriju Sarajevo, br. 4/1968, str. 287—297; Vojmir Kljasković, »Pripreme neprijatelja za četvrtu ofanzivu gledane po stranim izvorima i neprijateljskim dokumentima«, VIG, br. 2/1952.

strije. Da bi se to postiglo, trebalo je prethodno ujediniti napore svih zainteresovanih faktora, nacista, italijanskih fašista, ustaške NDH i četničkog pokreta Draže Mihajlovića, potiskujući u drugi plan njihove međusobne razmirice i suprotnosti. Najveći problem nalazio se u poljuljanim njemačko-italijanskim odnosima oko NDH, u kojima su, slobodno se može tvrditi, prevagu imale suprotnosti, a njih je, kao i u svakoj ranijoj akciji, najprije trebalo prevazići pa tek onda povesti zajedničku planiranu akciju. Bilo je u tome čudnih, gotovo paradoksalnih situacija. Na primjer, iako je NOP i za jednog i za drugog okupatora bio neprijatelj broj jedan, a pogotovo sada krajem 1942. godine, kada se slobodna teritorija nalazila u srcu okupatorskih vojnoprivrednih interesa, nijednu vojnu akciju protiv NOP-a nije bilo jednostavno organizovati — na jugu slobodne teritorije Nijemci su bili prisiljeni da mole italijanskog partnera da pojača svoje vojne akcije radi obezbjeđenja »zajedničkih interesa« u boksitnom području, Italijani »pristaju«, ali pod uslovom koji njima odgovaraju.⁷⁸⁾ Ili, na drugoj strani, ako su Nijemci htjeli da preduzmu akcije za osvajanje, na primjer, Jajca — važnog mjesta za njemačku ratnu privredu zbog proizvodnje ferossilicijuma i karbida, ili drugih mjesta, morali su najprije dobiti saglasnost Italijana, jer su se ti gradovi nalazili u italijanskoj okupacionoj zoni, itd.⁷⁹⁾

Poseban problem predstavljali su četnici — da li ih podržavati ili ne. Italijanski okupator je uporno ostajao pri stavu da se četnici koriste u borbi protiv NOP-a, dok su nacisti predviđali njihovo razoružavanje prije početka zimskih operacija 1943. godine protiv NOVJ. Posebno je komandant 2. italijanske armije Mario Roata bio veliki pobornik podržavanja i korištenja četnika Draže Mihajlovića. Zbog toga nije ni moglo doći do objedinjavanja komande nad italijanskim i njemačkim trupama u tzv. IV i V neprijateljskoj ofanzivi, niti je pravilo da »svaki u svojoj okupacionoj zoni ima svu vojnu i civilnu vlast« moglo doći do izražaja, jer ni demarkaciona linija od ljeta 1942. godine de facto ne postoji. Trupe italijanskog okupatora stalno su se od nje udaljavale, a umjesto njih, ukoliko su to dozvoljavale oružane snage NOP-a, dolazile su njemačke i ustaško-domobranske ili mješovite njemačko-ustaško-domobranske snage. Stalnim udaljavanjem italijanskih trupa od demarkacione linije slabili su i osvajački planovi u Bosni i Hercegovini. A slabili su upravo onako kako je blijedila moć italijanskog fašizma uopšte tokom 1943. godine, da bi je konačno sasvim nestalo u ljeto te godine.

Na kraju, može se zaključiti da su planovi italijanskog okupatora za osvajanje Bosne i Hercegovine, odnosno cijele tzv. NDH, počeli naglo da slabe odlaskom generala Maria Roate s funkcije komandanta 2. armije,

⁷⁸⁾ Kao napomena 74. — Tako je, na primjer, depešom od 13. oktobra Vrhovna komanda kraljevske italijanske vojske naredila da, kada se završe operacije »Dinara«, garnizon Prozor bude italijanski, u Livnu mješoviti — s italijanskim i ustaško-domobranskim snagama, ali na čelu sa italijanskim komandantom mjesta, a u Glamoču može da bude samo ustaško-domobranski garnizon. (A V. I. I., IA, k. 58. br. reg. 4/9).

⁷⁹⁾ Isto; Zbornik, tom XIII, knj. 2, dok. br. 116.

krájem februara 1943. godine. Njegov nasljednik Mario Roboti nije ni približno imao vojne i političke kvalitete kao njegov prethodnik. Jedini nešto značajniji prizvuk ranijih nastojanja osjećao se u akciji italijanskog generalnog konzula u Sarajevu Alberta Rosia.⁸⁰⁾ Sve ostalo — akcije komandanta »Superslode«, komandanata korpusa i divizija, zatim oficira za vezu pri »Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj«, ostalih oficira za vezu pri komandama njemačkih trupa, italijanskog poslanika i italijanske Vojne misije u Zagrebu — ne predstavljaju ništa osobito. U više sačuvanih dokumenata — u izvještajima, naređenjima i zabilješkama — svih tih instanci jedva se primjećuje formalno podržavanje ranijih stavova o osvajanju Bosne i Hercegovine.⁸¹⁾

ZUSAMMENFASSUNG

ITALIENISCHE PLÄNE IM »UNABHÄNGIGEN STAAT KROATIEN« 1941—1943 (MIT BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG BOSNIENS UND DER HERZEGOWINA)

Im Zentrum unserer Untersuchungen befinden sich der Staat der Quisling-Ustascha und die Eroberungspläne der italienischen Besatzungsmacht für jene Gebiete des »Staates«, die wegen ihres wirtschaftlichen Reichtums den Italienern gute Möglichkeiten für einen wirtschaftlichen Wiederaufschwung der armen italienischen »Guvernatorija Dalmacija« boten.

Die Materie dieser Arbeit ist in drei Gruppen dargestellt: bis zum 27. März 1941 (Einführung), vom 27. März und der Okkupation Jugoslawiens bis zum Ausbruch des allgemeinen Volksaufstandes in Kroatien und in Bosnien und der Herzegowina, vom Herbst 1941 bis zur Kapitulation Italiens (September 1943).

In der Arbeit werden die neuesten, bis heute weniger bekannten und hauptsächlich unveröffentlichten Angaben genutzt. Alle Faktoren werden gleichmäßig behandelt — das Dritte Reich, die NDH der Ustascha, die Volksbefreiungsbewegung, die Bewegung der Tschetniks und andere, die auf diese oder jene Weise die Entwicklung der italienischen Prätionen beeinflusst haben, je nachdem, ob sie diese Anspüche gefördert oder deren Verwirklichung verhindert und die Haltung des italienischen Partners in der Achsenverbindung Berlin — Rom gegenüber dem Ustascha-Staat, der Volksbefreiungsbewegung, den Tschetniks des Draža Mihajlović und den bürgerlichen, zur Volksbefreiungsbewegung oppositionell eingestellten, politischen Kräften bestimmt haben.

⁸⁰⁾ A. V. I. I., Mikroteka — Arhiv UDB-e Zagreb, F-18/401—403 — Talijani i talijanske ustanove u Sarajevu; uporedi: Rafael Brčić, »Njemački i italijanski planovi...«, op. cit. i »Okupacioni sistem i ustaška Nezavisna Država Hrvatska« u Sarajevu 1941—1943, »Sarajevo u revoluciji«, knj. 2, str. 243—283.

⁸¹⁾ Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. br. 194, 197, 200, 211, 250, 258, 284; knj. 66, dok. br. 174, 180, 185, 197, 202, 210, 252, 265, 275, 286; knj. 12, dok. br. 225, 226, 227, 230, 231, 242, 255; više dokumenata u tomu XIII, knj. 2 i knj. 3 — italijanska dokumenta, tj. dokumenta Više komande Slovenija Dalmacija (Supersloda).